

Neonazisme in Rusland: een uitleg vanuit een nationalistisch oogpunt.

Ygor van Kan

augustus 2009

Master Oost-Europese talen en culturen

Major Russisch en Pools

Prof. Dr. R. Detrez

Scriptie voor de masterproef

Inhoudstafel

Inleiding	4
1 Afbakening van de termen	6
<i>1.1 Nationalisme</i>	6
<i>1.2 Nationaalsocialisme</i>	7
2 Neonazi's in Rusland	10
<i>2.1 De ontstaansgeschiedenis van rechts-extremisme en neonazisme</i>	10
<i>2.1.1 De Romantiek</i>	10
<i>2.1.2 Extreem-rechts' eerste stappen in de politiek en de Russische emigranten</i>	11
<i>2.1.3 Stalinisme en nationalistische invloeden in de communistische ideologie</i>	13
<i>2.1.4 De laatste jaren van de Sovjet-Unie</i>	14
<i>2.1.5 Extreem-rechts na 1991</i>	17
<i>2.2 Neonazi's in de huidige politiek</i>	19
<i>2.2.1 RNE</i>	19
<i>2.2.2 PS</i>	21
<i>2.2.3 NNP</i>	22
<i>2.2.4 RNS, RNSP en RD</i>	23
<i>2.2.5 SS</i>	24
<i>2.3 Neonazi's buiten de politiek</i>	25
3 De aantrekkingskracht van het nazisme	28
<i>3.1 De bevrijding van het minderwaardigheidscomplex</i>	28
<i>3.2 Een legitimatie voor antisemitisme</i>	33
<i>3.2.1 Verklaring voor de populariteit van het antisemitisme</i>	33
<i>3.2.2 Joden en de onverklaarbare en ongewenste geschiedenis</i>	35
<i>3.2.3 Joden en het nazisme</i>	38
<i>3.3 Het neopaganisme</i>	38
<i>3.4 De ontsnapping aan de hedendaagse miserie</i>	42
4 De tegenstrijdigheden	44
<i>4.1 De Tweede Wereldoorlog: contrasterende visies</i>	44
<i>4.2 De sovjetvisie</i>	49
<i>4.3 De geschiedenis na de val van de Sovjet-Unie</i>	50
Besluit	52
Bibliografie	54

Inleiding

In de ochtend van 22 juni 1941 valt het nazi-Duitsland van Hitler onaangekondigd de Sovjet-Unie binnen. Gerechtigd door een racistisch gedachtegoed, richt de Wehrmacht de komende jaren een ongeëvenaarde slachting aan. Honderdduizenden soldaten sterven in gevangenschap of op het slagveld. Miljoenen burgers sterven door brute represailles van op hol geslagen SS'ers, bombardementen, dwangarbeid en uithongering. Honderdduizenden Joden, zigeuners, intellectuelen, communisten en homoseksuelen komen in concentratiekampen terecht. Velen zouden nooit bevrijd worden.

Ruim 1400 dagen later is de oorlog voorbij en kan de balans opgemaakt worden. Geschat wordt dat zo'n 25 miljoen Sovjetburgers en soldaten het leven hebben gelaten. Geen land in de bekende geschiedenis bracht ooit zo'n immens offer in een oorlog.

In april 2007 steken twee Russische skinheads een Armeen dood. Niet voor zijn geld, maar om ideologische redenen. De skinheads bleken twee zeventienjarige neonazi's. De Armeen was niet het enige slachtoffer. De twee hadden nog meer moorden op hun geweten en werden uiteindelijk opgepakt en veroordeeld tot vijf maanden cel. Vlak voor hun vrijlating wachtten 300 andere neonazi's de twee op. De twee zijn helden (Harding 2009).

Dit delict staat niet op zichzelf. De laatste decennia is er een toename van racistisch geweld, waarbij de daders zich steeds vaker associëren met het nazisme. Dit brengt ons meteen tot de kern van deze thesis: Hoe zijn deze twee gebeurtenissen verenigbaar? Hoe is het mogelijk dat een land dat zo geleden heeft onder een ideologie, zestig jaar later inwoners heeft die diezelfde ideologie aanhangen? Maar het moet nog breder gezien worden. Behalve het historische argument is er ook nog het ideologisch argument. Het moge duidelijk zijn dat de nazi-ideologie het Slavische ras als ondergeschikt aan het Arische ras bestempelde. Hoe kunnen bepaalde groepen van huidige Russische nationalistinnen dit nu accepteren? Hoe gaan zij om met dit onderdeel van het nationaalsocialisme? De probleemstelling is dan ook als volgt te formuleren: Hoe is het in het hedendaagse Rusland mogelijk dat Russische nationalistinnen zich inlaten met neonazisme?

Ik zal beginnen met de afbakening van de termen nationalisme, nazisme en neonazisme. Dit is essentieel, aangezien deze begrippen door iedereen anders begrepen worden. Daarna wordt gekeken over wie dit onderzoek eigenlijk gaat. Wie zijn die neonazi's waarover de media berichten? Ik bekijk of ze politiek actief zijn en wat ze precies overnemen van het nationaalsocialisme en wat niet. Vervolgens zal ik kijken naar de specifieke behoeften die leven onder de nationalistinnen. Wat maakt nazisme een aantrekkelijke optie voor hen? In het volgende hoofdstuk tracht ik te weten te komen waarom de neonazi's geen tegenstrijdigheid zien in de combinatie van Russisch

nationalisme en nazisme. Een analyse van de Tweede Wereldoorlog kan daarom niet ontbreken. Als eenmaal bepaald is hoe hun visie eruitziet, zal ik tenslotte een verklaring zoeken voor hoe ze aan deze visie gekomen zijn.

1 Afbakening van de termen

Om te beginnen is het noodzakelijk de terminologie te behandelen. Over zaken als nationalisme, fascisme, nazisme en rechts-extremisme bestaan de meest uiteenlopende opvattingen en dit leidt vaak tot verwarring. Ik ga mij niet mengen in de discussie, maar simpelweg een aantal definities kiezen, die algemeen genoeg zijn om een aantal eenheden te verenigen, zodat ik die samen kan behandelen. Ik zal er wel voor waken dat de gekozen definities niet zo ruim zijn, dat mijn werk al zijn betekenis verliest.

1.1 Nationalisme

Het nationalisme is in allerlei arena's vertegenwoordigd, maar ik zal me slechts beperken tot de politieke dimensie. Een absolute vereiste van het nationalisme is de aanwezigheid van een staat. Waar het de nationalist namelijk om gaat is dat de grenzen van de staat samenvallen met die van de natie. De staat is te definiëren als het lichaam binnen de samenleving dat het monopolie op wettelijk geweld heeft of zou willen hebben (Gellner 2006: 1-4). Het vaststellen van de betekenis van 'natie' is veel moeilijker. Zo zou men kunnen stellen dat een natie mensen in zich verenigt die onderdeel uitmaken van dezelfde cultuur. Onder cultuur wordt dan een stelsel van ideeën en signalen verstaan. Maar een natie is geen tastbaar iets, het is een idee. Mensen kunnen dezelfde cultuur hebben en toch niet tot één natie behoren. "Two men are of the same nation if and only if they *recognize* each other as belonging to the same nation" (Gellner 2006: 7; nadruk in origineel). De ideeën over wie tot welke natie behoort, verschillen nogal. Raymond Detrez en Jan Blommaert halen aan dat, "[d]egenen die zich beroepen op [...] [culturele] eigenheid als politieke idee [...] dan ook de nodige energie [spenderen] aan het definiëren van deze eigenheid" (Detrez & Blommaert 1994: 10). Een natie moet gevormd worden. Het is geen natuurlijke ontwikkeling in de zin dat ze vanzelf ontstaat. Een historische continuïteit is een essentieel onderdeel dat aangewend wordt om het bestaansrecht van een natie te rechtvaardigen. In veel gevallen is die geschiedenis echter niet aanwezig en moet deze uitgevonden worden (Detrez & Blommaert 1994: 15).

Het feit dat een natie gevormd moet worden, geeft aan dat er in natuurlijke toestand geen samenlevingen bestaan die zich door bepaalde gemeenschappelijke elementen één voelen. Met natievorming gaat dus een bepaalde homogenisering gepaard die groepen buitensluit of dwingt te assimileren (Detrez & Blommaert 1994: 9). Toen Frankrijk na 1789 zijn natie creëerde, kregen de Joden te verstaan dat ze hun cultuur moesten opgeven om aanspraak te kunnen maken op het volwaardige Franse burgerschap. Omdat de Joden zich niet volledig wilden assimileren, ontstond er spanning binnen de natie (Smelik 2004: 241). Het is dan ook niet verwonderlijk dat nationalistten zich zeer frequent schuldig maken aan racisme of antisemitisme.

Als de grenzen van een staat mooi samenvallen met de grenzen van de natie en er door geen andere staten of machtige instanties aanspraak op burgers noch grondgebied wordt gemaakt, kan men stellen dat het nationalisme er een gematigd karakter heeft. Is dit niet het geval, dan zullen de nationalistten van deze specifieke natie druk uitoefenen op de staten die dit in de weg staan of op het deel van de binnenlandse bevolking dat niet beantwoordt aan de nationalistische verwachtingen. In dit geval is het nationalisme niet langer gematigd. Dit type nationalisme valt onder de bredere term 'rechts-extremisme', tenminste in de casus van Rusland (of de Sovjet-Unie). Er zijn voorbeelden denkbaar waarbij nationalistten hun plannen tot een natie-staat gedwarsboemd zien worden door een imperialistische grootmacht of een andere intolerante instantie. Als een bevolking in haar nationalistische aspiraties in zulke mate onderdrukt wordt, dat een bevrijdingsoorlog haar enige uitweg is, dan kan ik dit geen extreem-rechts noemen. Aangezien Rusland niet aan dat criterium voldoet, hoeft hiermee in de loop van mijn betoog geen rekening gehouden te worden. Het laatste type nationalisme dat ik wil benoemen, onderscheidt zich van het 'normale' nationalisme door de aard van de druk die door de nationalistten wordt uitgeoefend. Zodra de diplomatieke weg door de nationalistten in kwestie in de steek wordt gelaten en er agressie of nog erger aan te pas komt, zal ik spreken van extreem-nationalisme. Tot dit nationalisme behoren onder andere het nazisme en fascisme. Net als het nationalisme van het tweede type, valt ook het derde type onder extreem-rechts.

1.2 Nationaalsocialisme

Rechts-extremisme¹ is een verzamelterm voor alle antidemocratische en nationalistische en extreem-nationalistische politieke stromingen. De negatieve connotatie van het begrip vermijdt het rechtmatige gebruik ervan. In westerse samenlevingen zijn er weinig partijen of groeperingen die zichzelf met rechts-extremisme of een variant ervan bestempelen. Volgens Šnirelman (2007: 58) is het in Rusland onder de jongeren in de grote steden echter wel mode om zich te verbinden aan de meest extreme groeperingen. Maar in de landelijke politiek is men er niet bij gebaat zijn of haar partij bijvoorbeeld rechtuit nazistisch te noemen. Konstantin Kasimovskij heeft er ervaring mee. Hij had in de jaren '90 een partij die zich openlijk nazistisch noemde. De partij trok veel aandacht en uiteindelijk werd hij veroordeeld voor het zaaien van haat (Lichačëv 2002).

De ideologie van nationaalsocialisme² wordt niet door iedereen hetzelfde begrepen. Sommigen nemen Hitlers *Mein Kampf* als uitgangspunt, terwijl anderen de nazi-ideologie abstraheren uit de activiteiten van de nazi's in de periode dat ze aan de macht waren. Bij de eerste benadering rijst de vraag: Verwoordt *Mein Kampf* werkelijk de nazi-ideologie?

¹ Extreem-rechts is een synoniem van extreem-rechts.

² Nazisme is synoniem van nationaalsocialisme.

Hoeveel van Hitlers mening kwam uiteindelijk terecht in ideologie? De tweede benadering geeft een goed beeld van de politiek die de nazi's voerden, maar welk deel van die politiek behoort tot de ideologie en welk deel was slechts een product van improvisatie? Natuurlijk is ideologie altijd gebonden aan een historische situatie. De specifieke condities van Weimar-Duitsland waren zeer bepalend voor het karakter van het nationaalsocialisme. Hoe ziet nationaalsocialisme er dan uit in andere een context?

Een goed voorbeeld van hoe de politiek, *Mein Kampf* en de ideologie zich tot elkaar verhouden wordt gegeven door Wippermann. *Mein Kampf* zegt zeer weinig over economie. Ten eerste noemt Hitler de economie 'een hulpmiddel van de staat'. Vervolgens maakt hij duidelijk hoe er met de *Zinsknechtschaft*³ gebroken moet worden. De eerste uitspraak was er één van ideologisch kaliber, terwijl de tweede meer politiek was. In de politiek hebben verscheidene nazifiguren geclaimd een nationaalsocialistische economische politiek uit te dragen. Wagener hield zich vooral bezig met de middenstand. Darré had het meeste oog voor de belangen van de boeren. Tot slot Feder, die zich in navolging van Hitler inzette voor het breken met de renteslavernij (Wippermann 1998: 17-18). Pas toen de nazi's daadwerkelijk aan de macht kwamen, verscheen Schacht, de meest bekende nazi-econoom. Zijn naam is verbonden aan de Reichsbank en later ook aan het ministerie van Financiën. Hij bedacht een ingewikkeld systeem, dat er uiteindelijk voor zorgde dat er extra geld werd bijgedrukt. Dit hielp Duitslands groeiende oorlogsindustrie en verminderde de werkloosheid (Minerbi 2006: 66-68). Ondanks dat Hitler dus omringd werd met meerdere politici die allen een specifieke mening hadden over hoe de nationaalsocialistische economie eruit moest zien, koos Hitler dus toch de optie die het best aansloot bij zijn ideologie en niet zijn politiek.

Ondanks dat de politiek zich dus ook moest bezighouden met zaken waarover Hitler geen directe aanwijzingen gegeven had, kon ze dit toch in de geest van Hitler oplossen. Schacht bedacht inderdaad een economie die in dienst stond van de staat. *Mein Kampf* en de latere politiek die de nazi's voerden lagen inderdaad op dezelfde lijn.. Politieke uitspraken in *Mein Kampf* bleken niet altijd even sterk. Zo moest hij de overzeese koloniale politiek uit *Mein Kampf* later weer inslikken (Wippermann 1998: 12).

Als men wil spreken over een Russisch nationaalsocialisme, is het van belang de voor Duitsland specifieke elementen eruit te halen, of te veralgemeniseren. Ik zal dan nu de nazi-ideologie samenvatten. Het belangrijkste punt is het sociaal-Darwinisme. De mensheid wordt ingedeeld in rassen. Deze rassen staan in een bepaald verhouding tot elkaar, waarbij er hogere en lagere rassen te onderscheiden zijn. Zij strijden met elkaar om overleving. Om dit gegeven bouwt het nationaalsocialisme de rest van haar ideologie uit.

³ *Zinsknechtschaft* wordt vertaald als renteslavernij, waarmee Hitler zinspeelde op het feit dat veel Duitsers schulden hadden en daar moeilijk vanaf raakten.

Voor het hogere ras is vermenging van de twee typen rassen een zeer kwalijke en zelfs onnatuurlijke zaak. De kwaliteit van het hogere ras mag niet aangetast worden door kruising met een inferieure soort. (Wipperman 1998: 12-13). Volgens het nazisme moet deze strijd opgezocht worden. Allensworth (1998: 233) is van mening dat oorlog een essentieel deel uit maakt van de nazi-ideologie. Een nazistisch regime heeft noch politieke, noch economische, noch sociale redenen nodig voor een oorlog. De strijd wordt namelijk al gerechtvaardigd door het sociaal-Darwinisme waar hun ideologie rond gebouwd is. Het nazisme is dus van nature een zeer agressieve ideologie.

Voor neonazisme houd ik stromingen met een nazistische ideologie die uit een latere tijd stammen dan het originele nazisme. Net als bij het Duitse nationaalsocialisme heeft het neonazisme in alle bekende gevallen het antisemitisme overgenomen. Ook het Arische aspect is met beide onlosmakelijk verbonden.

2 Neonazi's in Rusland

2.1 *De ontstaansgeschiedenis van rechts-extremisme en neonazisme*

2.1.1 De Romantiek

Allereerst wil ik duidelijk maken hoe nazisme de weg naar Rusland gevonden heeft. Laqueur deed onderzoek naar hoe extreem-nationalisme in Rusland ontstaan is. Hij ziet al voor de Romantiek het nationalisme hier en daar ontaarden in extremere varianten. De vele buitenlanders op belangrijke posities wekten ongenoegen bij een alsmaar groter wordende groep mensen. Denis Fonvizin speelde een belangrijke rol in de ontwikkeling van de Russische literatuur. Hij liet zich meermaals negatief uit over de vele Duitsers die binnen de Russische grenzen leefden. Russen waren volgens hem gevoeliger en meer in staat lief te hebben dan buitenlanders. Een andere schrijver, Nikolaj Karamzin, verweet Peter de Grote dat hij zijn heil in het Westen gezocht had en daarmee Rusland van zijn identiteit beroofd had (Laqueur 1993: 3-5).

In de negentiende eeuw werd het nationalisme de heersende doctrine, al zij het dat er twee kampen te onderscheiden waren: de conservatieve en de slavofiele. De eerste groep had bovenal een pessimistische wereldvisie en offerde voor zo weinig mogelijk ontwikkeling. Ze steunden de tsaar en de Kerk en wensten Rusland zo veel mogelijk af te sluiten van de buitenwereld. De conservatieven waren in het algemeen realistisch. Ze meenden dat Rusland niet rijp was voor moderne politieke systemen (Laqueur 1993: 5).

De slavofiele nationalistenvrij zijn moeilijker in één beeld te vatten. Het kamp bestond vooral uit losse individuen, zonder gezamenlijk programma. Wat hen vooral bij elkaar bracht was hun geloof in een voorspoedige Russische toekomst en de onvermijdelijke neergang van het Westen. Dit was in grote mate gebaseerd op religieuze factoren. Veel slavofielen die in West-Europa geweest waren, zagen hoe het materialisme er terrein won. Ze zagen hoe goddeloos de maatschappij er was en speculeerden over hoe slecht dit zou aflopen (Laqueur 1993: 6-7). Dit zou Rusland niet overkomen, redeneerden ze, want Rusland was niet geïndustrialiseerd en beschikte over een grote boerenbevolking, die niet was verpest door het individualisme. In hun ogen had het land een enorme potentie. Zo zou Rusland het initiatief moeten nemen in de heropvoeding van het vervallen Westen (Rabow-Edling 2005: 9). Daar eindigde het echter niet, want er kwamen ook imperialistische ideeën aan te pas. Het Ottomaanse Rijk moest veroverd worden en zelfs India als de kans zich voordeed. Tegen het einde van de negentiende eeuw verloor de Romantiek aan invloed en verdween veel van het 'onrealistische' gedachtegoed. Het era van de slavofielen was voorbij. Het was nu aan rechtse monarchisten om het nationalisme uit te dragen. Critici als Vladimir Solovëv kwamen steeds meer op de voorgrond. Hij vroeg zich openlijk af wat Rusland de wereld eigenlijk te bieden had. Zou een meer terughoudende houding

haar niet beter passen (Laqueur 1993: 11-13)? Solovëv hield een openlijk pleidooi voor de isolatiepolitiek en het autoritarisme van de monarchie op dat moment. Ondertussen had het nationalisme ook de dynastie bereikt en tsaar Alexander III begon aan de vorming van een natie. Hij legde de etnische minderheden de verplichting op Russisch te leren, wat vervolgens nationalistische gevoelens bij hen aanwakkerde (Billington 2004: 16-17).

2.1.2 De eerste stappen van extreem-rechts in de politiek en de Russische emigranten

Bij de crisis van 1904-1905 was het politieke klimaat in Rusland rijp voor *Čěrnaja Sotnja* (de *Zwarte Honderden*). De partij had veel aanhang onder de massa en dat was een uniek gegeven in die tijd, aangezien alle voorafgaande partijen slechts edellieden als lid hadden. De adel distantieerde zich na verloop van tijd ook steeds meer van hen. Dit had voor een deel te maken met het misdadige imago dat de *Čěrnaja Sotnja* kreeg na deelname aan en organisatie van talloze pogroms. Verder waren ze grote voorstanders van de orthodoxe kerk en van de monarchie en begrepen ze het belang van massamobilisatie. Ze waren ook niet racistisch in de moderne zin van het woord. Raszuiverheid kon in een immens en etnisch heterogeen rijk, dat Rusland toen was, ook niet geëist worden. Het zou ongeveer de helft van de bevolking voor het hoofd stoten. Toen het tij voor de tsaar begon te keren, zocht hij steun bij hen, maar door de slechte organisatie – *Čěrnaja Sotnja* was niet meer dan een los verband van allerlei rechtse groeperingen – viel zij in 1907 uit elkaar en kon ze de monarchie uiteindelijk niet in het zadel houden. In 1917 werden ze door de nieuwe regering verboden omwille van hun antiparlementaire uitlatingen (Laqueur 1993: 16-28).

Wat *Čěrnaja Sotnja* nazistische of fascistische kenmerken gaf, was in eerste instantie haar gebruik van propaganda om de massa voor zich te winnen. Ze was hierin ook de eerste partij in Rusland. Het antisemitische karakter was extremer dan bij de andere rechtse partijen. Dit kwam doordat haar leden geloofden een Joodse samenzwering tegen de beschaafde wereld. Ze hadden een afkeer van de stad en de industrialisatie, al begrepen velen van hen maar al te goed, dat het onvermijdelijk was ter verwezenlijking van hun doelen: een sterk Rusland dat de strijd aankon met het buitenland. Het verschil met de latere nazi's of fascisten was dat ze niet over een sterke leider beschikten die de kwaliteiten bezat dit ook daadwerkelijk te verwezenlijken. *Čěrnaja Sotnja* wilde de tsaar niet van de troon stoten, dus een type Hitler aan de top van de organisatie was ook niet wenselijk (Laqueur 1993: 16-28).

In de late jaren '20 van de twintigste eeuw ontstonden er allerlei fascistische groeperingen, opgericht door Russische emigranten. Eén van die groeperingen was de *Mladorossy* (de *Jong-Russen*) onder leiding van de jonge Aleksandr Kazem Bek, die toen woonachtig was in Frankrijk. Allensworth noemt de *Mladorossy*, Ruslands eerste poging tot een fascistische massapartij. Haar voorgangers waren volgens hem eigenlijk ultra-conservatief en hadden (Allensworth 1998: 221). Zoals de naam al doet vermoeden, was

dit een organisatie die uit jonge Russen bestond. Hun invloed zou zich slechts beperken tot enkele Franse steden. Ze zagen de revolutie als een 'noodzakelijke ramp'. De *Mladorossy* waren zeer anti-intellectueel en probeerden instinctief de juiste weg naar een Groot-Rusland te bepalen. Racisme en xenofobie waren hen niet vreemd. Kazem Bek was zowel een bewonderaar van Mussolini als van Stalin (en later ook van Hitler) (Laqueur 1993: 72-77). Als veteraan van het Witte Leger lijkt dit misschien zeer tegenstrijdig, maar Kazem Bek waardeerde Stalin om zijn vermogen om alle macht naar zich toe te trekken. Toch bleef hij hopen dat Stalin slechts een schakel was tussen de verdwenen en een sterke nieuwe monarchie (Hayes 1980: 256). Vele rechtse emigranten hadden het moeilijk om over Stalin te oordelen. Hoewel hij communist beweerde te zijn, had hij volgens velen toch meer de eigenschappen van een nationaalsocialist. Verder zwoer hij het internationale karakter van de revolutie af. De revolutie zou zich slechts moeten beperken tot Rusland. Na verloop van tijd werd steeds meer duidelijk, dat hij Rusland omsmeedde tot een moderne macht, die kon wedijveren met andere wereldmachten. Dit alles stemden de *Mladorossy* positief over hem (Laqueur 1993: 75). Toen het Molotov-Ribbentroppact met nazi-Duitsland gesloten werd, liet dit veel rechts-extremisten in verwarring achter. Kazem Bek had tegen die tijd sowieso al twijfels over Hitler vanwege zijn territoriale eisen in het Oosten ten koste van de Sovjet-Unie. Toen in 1941 Duitsland de Sovjet-Unie aanviel, adviseerde hij zijn volgers om de kant te kiezen van de Geallieerden (Laqueur 1993: 74-77).

De grootste fascistische beweging kwam tot stand in Mantsjoerije. De partij stond eerst bekend onder de naam *Vserossijskaja Fašistskaja Organizacija* (*Alrussische Fascistische Organisatie* - VFO) en later werd dat *Vserossijskaja Fašistskaja Partija* (*Alrussische Fascistische Partij* - VFP). Konstantin Rodzaevskij was de leider. Ook hij was van een nieuwe generatie. De partij kopieerde de Italiaanse fascist en Duitse nazisten op zowat alle mogelijke manieren. Ze verspreidden veel anti-Joodse propaganda over Rusland en ook de vrijmetselarij bleef niet gespaard. Over Stalin bestond dezelfde ambiguïteit als bij de *Mladorossy*. Ze vielen het sovjetsysteem dan ook aan via een andere weg: de Jood Lazar Kaganovič, één van de leidende figuren op dat moment. De VFO/VFP bevond zich in een uitermate moeilijke positie. Aan de ene kant wenste ze natuurlijk de val van de Sovjet-Unie, zodat de macht voor het grijpen lag. Een Duitse of Japanse inval was, wat dit aangaat, dus gewenst. Langs de andere kant had Rodzaevskij geen zin om door een buitenlandse mogendheid naar voren geschoven te worden als leider van een marionettenstaat. Dit probleem was onoplosbaar. Daar kwam nog eens bovenop dat hij gefinancierd werd door het Japanse leger, dat hem natuurlijk voor hun eigen doeleinden gebruikte. Toen hij in 1946 door agenten van de Sovjet-Unie gearresteerd werd, smeekte hij Stalin om vergiffenis en zei tegen hem dat hij een grove inschattingfout gemaakt had. Het stalinisme was eigenlijk precies datgene wat hij al die tijd Russisch fascisme genoemd

had. Stalin kende echter geen genade en Rodzaevskij werd terechtgesteld (Laqueur 1993: 78-79).

Tenslotte was er nog de *Nacional'nyj Trudovoj Sojuz* (Nationale Arbeidsunie - NTS). De vereniging ontstond in Joegoslavië rond 1930. Bij hun eerste congres verkozen zij Viktor Baidalakov tot hun leider. In tegenstelling tot de *Mladorossy* en de VFO/VFP werden de rangen in deze partij gevuld door een aanzienlijk aantal aristocraten. Het programma van de NTS schreef dan ook een voortzetting van het Witte ideaal voor, zij het op een nieuwe manier. De partij nam haar ideologie veel serieuzer dan andere fascistische partijen en dat is ook te merken in het groot aantal aanpassingen in hun ideologische programma. Ze waren voor een samenleving zonder klassenstrijd. De kerk moest weer een dominante positie innemen en democratische ideeën werden verworpen. Een führercultus was niet aanwezig. Wat racisme aangaat, namen ze een ietwat bijzondere positie in. Er werd niet gestreefd naar een homogeen rijk. Alle minderheden waren welkom, maar voor de Joden werd een uitzondering gemaakt. Als ze wilden blijven, werden ze verplicht in bepaalde gebieden te leven. Als ze wilden emigreren, dan moesten ze wel hun bezittingen achterlaten. Hun houding ten opzichte van de andere fascistische regimes werd gekenmerkt door voorzichtigheid. Ze imiteerden noch de nazisten, noch de Italiaanse fascistten. Toen de oorlog uitbrak stelde de NTS zich op als derde partij. Ze steunde het Russische volk in haar strijd tegen zowel het nazisme als het stalinisme. Ondanks de grote hoeveelheden propaganda die ze Rusland binnensmokkelden, verwierven ze nauwelijks populariteit onder de bevolking (Laqueur 1993: 80-84).

2.1.3 Stalinisme en nationalistische invloeden in de communistische ideologie

In de tijd dat de Russische emigranten het nationalisme vertegenwoordigden, vonden er in de pas geboren Sovjet-Unie een paar ingrijpende veranderingen plaats. Lenin, die zich niet bezighield met het Russisch nationalisme, maar alleen oog had voor het verspreiden van de internationale revolutie, stierf in 1924. In zijn visie maakte Rusland deel uit van de Sovjet-Unie en deze staat had geen behoefte aan nationalisme. Sterker nog, de staat zelf was niet eens van belang. Deze diende de revolutie en als die eenmaal geslaagd was en de condities voor het communisme rijp waren, zou de staat nutteloos worden en afsterven. Hij was er in de voorgaande jaren perfect in geslaagd de macht naar zichzelf en zijn gevolg toe te trekken en dit ook te legitimeren met de verklaring dat zij het proletariaat vertegenwoordigden (Billington 2004: 30).

Nu Lenin niet langer de Partij leidde, werd de weg vrijgemaakt voor Stalin. Hij besloot het over een andere boeg te gooien. Zijn capaciteiten als ideoloog waren niet van Lenins orde, maar dat maakte hem veel praktischer dan zijn voorganger. De internationale revolutie werd snel afgezworen en vervangen door het communisme in één land. Zijn brute agrarische hervormingen en industrialisatieplannen eisten het uiterste van zijn bevolking en

al snel ontstond er een legitimiteitsprobleem. Het nationalisme stak de reddende hand toe. De Sovjet-Unie werd gerussificeerd en de beide geschiedenissen werden aan elkaar verbonden. Stalin vond het geen probleem om zichzelf te identificeren met Ivan de Verschrikkelijke en zijn portret naast dat van Marx en Lenin te hangen (Billington 2004: 35) Om het geheel nog wat te versterken werd de buitenwereld als kwaadaardig afgeschilderd en etnische minderheden kregen de schuld van alles wat er mis ging. Billington wijst er terecht op dat de rol van het nationalisme in de Sovjet-Unie na Lenin een buitengewoon grote was.

More than has been generally understood even in Russia, Great Russian nationalism was a driving force in creating Soviet totalitarianism, in propping it up and prolonging it up its life span, and even in eventually dismantling it. Nationalist belief in all things Russian became a major legitimizing factor for the Soviet empire under Stalin in the 1930s, once the initial belief in communist internationalism had faded (Billington 2004: 32-33).

Ook na Stalin werd het nationalisme voortgezet. Chruščëv was echter minder succesvol in het samensmelten van communisme en nationalisme. Aan het relatieve isolationisme van Stalin kwam een einde. Chruščëv wilde namelijk een actievere buitenlandpolitiek voeren en steunde allerlei revoluties in alle hoeken van de wereld. Zijn modernisering gingen ten koste van veel nationale waarden en tradities, dit tot groot ongenoegen van de nationalistes (Billington 2004: 33). Maar het grootste verschil tussen Stalin en Chruščëv moet toch wel zijn dat Stalin de grootste oorlog uit de Russische geschiedenis won en Chruščëv niet. Ook Stalins communisme ging gepaard met een groot verlies aan nationale waarden en tradities en niet te vergeten mensenlevens, maar hij kon er mee weg komen, omdat hij Rusland moest verdedigen tegen het buitenland en daarin ook slaagde. De prijs die gewonnen werd, was de verheffing van Rusland tot wereldmacht. Dat gaf de doorslag. Zouden de nationalistes echt achter hem staan als die oorlog er nooit geweest was? Het lijkt onwaarschijnlijk.

2.1.4 De afstervende Sovjet-Unie

Tot 1970 bleef het vrijwel stil rond de rechts-extremisten. Het communistische regime hield de touwtjes strak in handen, zodat het opzetten van organisaties schier onmogelijk was (Laqueur 1993: 86). Het is ook maar zeer de vraag of rechts-extremisme een goede reden had om aan een eigen politiek te beginnen. Was het immers niet zo, dat het stalinisme in de afgelopen jaren haar belangen beter behartigd had, dan wie dan ook uit de Russische geschiedenis?

De *Vserossijskij Social-Christianskij Sojuz Osvoboždenija Naroda* (Alrussische Sociaal-Christelijke Unie ter Bevrijding van het Volk - VSchSON) werd opgericht in 1964

en was in die tijd de enige stem van extreem-rechts buiten de officiële politiek. De initiële leiding werd gevormd door een viertal: Igor' Orgucov, Michail Sado, Evgenij Vagin en Boris Averičkin, waarbij de eerste het meeste aanspraak kon maken op het daadwerkelijke leiderschap. Zij opereerden vanuit de Sovjet-Unie zelf, wat op zich al een erg moeilijke opgave was. Door een bijzonder hiërarchische structuur, waarin ieder lid in een drie-eenheid werd ingedeeld, waarvan één van de drie, enkel en alleen de rol kreeg van een soort contraspion, probeerde de leiding de autoriteiten zo lang mogelijk in het ongewisse te laten over het bestaan van de groep. Veel heeft VSChSON ook niet kunnen uitrichten, want in 1965 werd ze toch door de KGB opgespoord en zeer waarschijnlijk ook geïnfiltrerd. Twee jaar later viel het doek voor de organisatie en werd de leiding veroordeeld tot gevangenisstraffen. Het doel van de groep bestond ten eerste uit de omverwerping van het sovjetsysteem. Het systeem bleek namelijk extreem gewelddadig en het was antichristelijk. Verder bevatte hun programma een verzameling aan ideeën van de slavofielen uit de negentiende eeuw. Door velen wordt VSChSON als een incident of een anachronisme ervaren, maar zoals later makkelijk te constateren is, was het een voorloper van de nationalistische storm, die niet veel later zou volgen. (Joo 2008: 227-230).

Maar zover was het in 1970 nog niet. Het sovjetklimaat was zeer vijandig voor dissidente praktijken, zo bleek. Een groep plattelandsschrijvers wist toch heel wat nationalistische idealen uit het tsaristische Rusland, in romanvorm naar buiten te brengen. Wat deze schrijvers gemeenschappelijk hadden, was hun passie voor het oude platteland dat hen door de Sovjet-Unie ontnomen was. Ze hadden geen geloof in vooruitgang en verfoeiden de stad, die min of meer symbool stond voor de morele achteruitgang die met de technische en economische vooruitgang gepaard ging. Opmerkelijk aan hen was, dat ze de confrontatie met het regime veelal vermeden. Het is dan ook om die reden dat ze gepubliceerd konden worden (Billington 2004: 39; Laqueur 1993: 86-88).

De literatuur die hieruit voortkwam werd door velen gelezen. Brežnev lifte maar al te graag mee op het succes van de schrijvers (Billington 2004: 33). Het marxisme-leninisme bevond zich rond die tijd sowieso in crisis en door opnieuw elementen van het nationalisme toe te voegen kon de Sovjet-Unie weer nieuw leven ingeblazen worden. En zo geschiedde het. De officiële koers schoof op naar rechts en slavofiele schrijvers als Dostoevskij, die tot dan toe niet tot de helden van de Sovjet-Unie behoorde, kregen een eervolle vermelding in de marxistisch-leninistische versie van de geschiedenis. De schijnbare tegenprestatie die de nationalististen moesten leveren, was onderwerping aan de staat. De rechts-extremisten lieten bijgevolg de communistische helden in hun waarde. Wanneer er kritiek geuit moest worden op bijvoorbeeld de industrialisatie, dan werd niet Stalin verantwoordelijk gesteld, maar één van zijn handlangers (Laqueur 1993: 91-94). De tegenstrijdigheden die de samensmelting van beide ideologieën voortbracht, holde het communisme eigenlijk steeds verder uit.

Een belangrijk figuur in deze periode, die eindigde met de *glasnost* van 1985, was Aleksandr Solženicyn. Hij was in zijn beroemde romans al uitermate kritisch geweest over de Sovjet-Unie (Laqueur 1993: 96). Maar in 1973 verdiende hij eeuwige roem in het nationalistische kamp door een brief naar Brežnev te sturen, waarin hij deze opriep de ‘dode ideologie’ achter te laten en aan Stalin een voorbeeld te nemen. Geen enkele ideologie diende een doel, redeneerde hij en Rusland zou beter af zijn met een meer opportunistische strategie. Verder vroeg hij Brežnev om een nog meer nationalistische koers te varen. Er moest gekozen worden voor een isolationistische politiek, om zo de dreiging van buitenaf weg te nemen. Alleen op die manier konden Ruslands nationale belangen behartigd worden. Solženicyn begreep maar al te goed dat hij de sovjetelite nodig had, omdat ze toch nooit zouden toestaan dat iemand hen de macht ontnam. Hij ging ervan uit dat zijn brief aan de leiders van het land hen er misschien van kon overtuigen zijn opvattingen als doctrine te kiezen. Brežnev dacht er anders over en stuurde hem het land uit (Joo 2008: 224-225). In het buitenland nam de schrijver deel aan politieke debatten, waarin hij duidelijk maakte dat Rusland niet gebaat zou zijn bij democratische hervormingen. Het land moest af van zijn politiek en economisch gigantisme, want dit was de grote oorzaak van het innerlijke verval van het Russische volk. De Orthodoxie kon hier wel in zekere mate mee helpen door het gewone volk weer moraal bij te brengen. Solženicyn had geen hoge pet op van het materialistische westen en maakte dit ook regelmatig kenbaar. Tevens beweerde hij dat niemand in het westen het ware karakter van Rusland begreep. Solženicyn werd verscheidene malen betrap op xenofobe opmerkingen (Laqueur 1993: 96-97). Zijn ideeën waren verre van nieuw, maar daar ging het in principe ook niet om. Zijn belangrijkste bijdrage voor rechts was toch vooral het heropenen van het debat. Hij zorgde ervoor dat er verhitte discussies ontstonden tussen voor- en tegenstanders. De tijden van de slavofielen en westerlingen herleefden, al ging het nu vooral om democraten en liberalen tegen nationalist en stalinisten (Joo 2008: 227). Het zal overigens niet verwonderen dat de nationalist de stalinisten als bondgenoot kozen en andersom. Het communisme was al sinds Stalin doordrenkt met nationalisme.

Vanaf de jaren '80 trad *Pamjat* (*Herinnering*) steeds vaker op de voorgrond. Voor 1984 was het karakter van deze vereniging apolitiek en vooral cultureel en intellectueel. *Pamjat* hield zich bezig met literatuur en geschiedenis, waarbij het nationalistische element niet ontbrak. Dit veranderde met de komst van Aleksandr Vasilev. De man was een demagoog *pur sang* en onder zijn leiding politiseerde de beweging. Ook hij zag dat de problematiek in Rusland veroorzaakt werd door moreel en sociaal verval en de schuldigen hiervoor waren de Joden en vrijmetselaars. Tijdens zijn toespraken bleek hij te beschikken over kwaliteiten die niet zouden misstaan in het theater. Zijn talrijke overdrijvingen en leugens maakten hem niet populair bij de oude garde, die toch meer ophad met een meer verfijnde intellectuele stijl. Hoe het ook zij, *Pamjat* groeide onder leiding van Vasilev uit

tot een massabeweging en was niet weg te slaan uit de media. Doordat *Pamjat'* ook op sympathie kon rekenen binnen de overheid, werd er lang niets tegen hen ondernomen. Dit was mede te danken aan het feit dat *Pamjat'* zich voor 1989 nauwelijks negatief had uitgelaten over de Sovjet-Unie. Na 1989 veranderde dit, al betekende dat niet dat ze het Westen nu in de armen sloot. Het grootste gevaar voor de vereniging in kwestie kwam dus niet van de overheid, maar van binnenuit. Vasilev die zich probeerde op te werken tot onbetwist leider wekte steeds meer irritatie op bij de intellectuele tak en vanaf 1987 krijgt *Pamjat'* te maken met afscheidingen, waarvan ik er later enkele nog zal behandelen. De crisis van 1989 maakte aan veel rechtse groeperingen een einde. Ook *Pamjat'* was op sterven na dood, maar kon zich toch weer heroprichten. Tegen 1991 waren haar kansen echter weer verkeken. Ze was te lang blijven doorhameren op het antisemitisme en had geen antwoord op de sterk veranderde situatie (Devlin 1999: 36-41; Laqueur 1993: 204-221).

Terwijl *Pamjat'* uitgroeide tot een massabeweging, was Brežnev vervangen door uiteindelijk Gorbačëv. Deze besloot de alliantie met het nationalisme op te zeggen en zocht toenadering tot de liberalen en democraten. Onder zijn leiding moest het nationalisme het dus zonder overheidssteun opknappen. Vanaf dan zocht extreem-rechts steun bij de conservatieve en stalinistische tak van de partij (Billington 2004: 39). In een tijd dat de communistische ideologie bijna volledig bankroet was en er door de hervormingen van Gorbačëv mogelijkheden ontstonden buiten de leidende doctrine, kon rechts zich steeds vrijer bewegen en was de alliantie met de conservatieven en stalinisten steeds minder noodzakelijk. Het neofascisme⁴ van *Pamjat'* aan het einde van de jaren '80 demonstreerde dit (Devlin 1999: 34).

2.1.5 Extreem-rechts na 1991

Allensworth onderscheidt drie golven van extreem-rechts na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie. De eerste golf bestaat uit figuren die hogere posities bekleedden in de Communistische Partij. Deze groep hield zich bezig met een soort crisis-management. De hoofddoelstelling was de Unie bij elkaar te houden. Aangezien al snel bleek dat er niets te redden viel, verdwenen velen al vlug van het politieke podium. De belangrijkste figuur uit de eerste golf was en is Gennadij Žuganov, een nationalistische communist (Allensworth 1998: 231-232). Hij is leider van de *Kommunističeskaja Partija Rossijskoj Federacii* (*Communistische Partij van de Russische Federatie - KPRF*), die in 1993 haar naam veranderde in *Sojuz Kommunističeskich Partija* (*Unie der Communistische Partijen - SKP*). De partij wordt door Verchovskij als 'gematigd' omschreven, met de toevoeging: "at least by Russian standards" (Verchovskij 2000: 707). Žuganov distantieert zich van extremisme

⁴ Wat Devlin neofascisme noemt, is door mij gedefinieerd als extreem-nationalisme.

en kan goed vergeleken worden met Frankrijks Jean-Marie Le Pen.

Een andere organisatie uit de eerste golf was *Sojuz (Unie)*. Ze heeft niet langer bestaan dan veertien maanden. Aangevoerd door Viktor Alksnis en Nikolaj Petrušenko was er snel succes in de vorm van een toestroom aan leden en steun. Ze waren fel tegen de democratische hervormingen en eisten van Gorbačëv dat hij hard zou optreden tegen iedere vorm van separatisme. De groep wilde zich aan geen enkele ideologie binden en was dus eigenlijk alleen reactionair. In 1991 hief zij zichzelf op (Devlin 1999: 16-17). Verder is het nog interessant om Aleksandr Prochanov erbij te halen. Hij sympathiseerde, zoals velen, met *Sojuz* en was de wanhoop nabij:

What is important is that the state should be preserved. Moreover, it does not matter, essentially, what forces lead to the establishment of this state. Let it even be fascism, for if it is only possible to build a great Russian state at the price of fascism, I would opt for that (Prochanov geciteerd in Devlin 1999: 16).

De derde groep uit de eerste golf die nog vermeld moet worden, beweegt zich rond figuren als Aleksandr Dugin. Dugin heeft in zijn politieke carrière regelmatig van partij gewisseld en wordt daarom afzonderlijk behandeld. Hij is aanhanger van een stroming die Eurasianisme heet. Het Westen dat door hem in Atlanticisme gevat wordt, is het grote gevaar. Om hier weerstand aan te bieden moet het Oosten zich verenigen in het Eurasianisme onder leiding van Rusland (Billington 2004: 72).

Het is duidelijk dat de eerste golf niet extreem-nationalistisch was. De tweede golf bestaat onder anderen uit Vladimir Žirinovskijs *Liberal'no-Demokratičeskaja Partija Rossii* (Liberaal-Democratische Partij van Rusland - LDPR) en Nikolaj Lysenko's *Nacional'no-Respublikanskaja Partija Rossii (Nationaal-Republikeinse Partij van Rusland - NRPR)* Zij hebben met elkaar gemeen dat ze nooit in de hogere rangen van de Communistische Partij vertoefd hebben en in een zeer onconventionele stijl politiek bedrijven. Zij zijn echter zeer radicaal en maken zonder terughoudendheid deel uit van het extreem-nationalistische kamp (Allensworth 1998: 232).

De LDPR is antidemocratisch en opteert voor een één-partij-regering. Haar houding ten opzichte van etnische minderheden is zeer intolerant. Zo beweerde Žirinovskij ooit dat als hij bevelhebber van het leger was, er in Grozny niets dan een gigantische krater te zien zou zijn. Het staat vast dat hij een antisemiet is, maar toch ontkent hij dit publiekelijk. Zijn imperiale ambities reiken tot de Indische Oceaan. Het land moet zich beschermen tegen het buitenland door twee procent van de bevolking in het leger te laten opnemen (Schneider 1995: 17-18). Van het extreem-nationalistische kamp behaalde hij de beste verkiezingsresultaten, al neemt zijn aantal stemmen iedere keer meer en meer af. In 1993 behaalde hij nog 22,92% van de stemmen in de federale verkiezingen, in 1995 11,18% en in 1999 5,98% (Lichačëv 2006: 43).

De NRPR begon in 1989 onder de naam *Respublikanskaja Narodnaja Partija Rossii* (*Republikeinse Volkspartij van Rusland* - RNPR). De partij wisselde veelvuldig van programma. Initieel was het de bedoeling Solženicyn als leidraad te nemen, maar daar werd vlug vanaf gestapt. Waar het Lysenko echt om ging was restauratie van Rusland tot supermogendheid. Racistische ideeën waren aanwezig, maar antisemitisme niet. Hij zag liever dat de aandacht uitging naar de ‘echte’ vijand. De Orthodoxe Kerk mocht een speciale positie innemen, maar de staat moest seculier zijn. Tenslotte moest Lysenko niets weten van het fascistische brandmerk dat men hem gaf. Hij kon dit op historische gronden niet accepteren (Shenfield 2001: 233-234). In 1996 werd Lysenko gearresteerd (Verchovskij & Koževnikova 2009: 340) en sindsdien is de NRPR een langzame dood gestorven (Shenfield 2001: 233).

De laatste golf is de meest interessante voor dit onderzoek. Deze herbergt namelijk de nationaalsocialisten. In tegenstelling tot bijvoorbeeld Žirinovskij, bezigt deze groep een ‘wetenschappelijk’ racisme. Ze zijn revolutionair in de extreemste zin van het woord. De meeste van hen zijn paramilitaire organisaties en bereiden zich voor op een revolutie.

Real revolutions, uprisings that intend the complete transformation of a society, have need of an irrational element that is both destructive and self-destructive, one that harnesses the impulse to destroy for destruction’s sake (Allensworth 1998: 233).

Van kapitalisme moeten ze niets weten, dat is namelijk een vorm van parasitisme. Ook marxisme is niet geliefd vanwege het materialisme en atheïsme (Allensworth 1998: 226). Een verdere uiteenzetting van wie tot deze groep gerekend mag worden, volgt in 2.2.

Omdat Allensworth zijn boek in 1998 uitbracht, kon hij nog niet weten dat na dat jaar het politieke klimaat zodanig veranderde, dat de partijen uit de derde golf zich genoodzaakt zagen aan hun presentatie te snoeien. De repressie van de overheid richting deze extreme groepen nam in kracht toe, al stelde het volgens Lichačëv (2002) nog altijd niet veel voor. Maar het bleek genoeg om de revolutionaire ambities van de partijen, voorlopig te bevriezen of niet langer uit te spreken.

2.2 *Neonazi’s in de huidige politiek*

2.2.1 RNE

Russkoe Nacional’noe Edinstvo (*Russische Nationale Eenheid* - RNE) was lange tijd één van de meest opvallende partijen. Na de oprichting in 1990 door Aleksandr Barkašov en Viktor Jakušev, nam de eerste de leiding. Door het machtsvacuüm dat ontstond na de ineenstorting van de Sovjet-Unie kon de RNE zich zonder veel weerstand ontwikkelen. Bij de perikelen van 1993, toen El’cin het Congres van Volksafgevaardigden ontbond, speelde

de RNE een belangrijke rol. Haar troepen namen het stadhuis in en verdedigden het Witte Huis. Deze publiciteit trok vele radicale nationalistes aan. Ook in de jaren erna ging het de RNE goed af, totdat ze in 1998 te maken kreeg met interne problemen. Op haar top werd het ledental geschat op 15.000, al spreekt Barkašov van 20.000 leden. Vanaf dan kreeg de partij alsmaar meer weerstand van de regering. In 1999 werd ze officieel verboden en in 2000 scheurde de ene na de andere tak zich van de partij van af. Barkašov werd door velen niet meer erkend als leider en andere figuren traden op de voorgrond. Op dit moment zijn er verscheidene groeperingen die bekend staan onder de naam RNE, maar geen van hen speelt nog een rol van betekenis. Een belangrijke afsplitsing van de RNE is de *Slavjanskij Sojuz (Slavische Unie - SS)*, maar daarover later meer (Lichačëv 2002).

De RNE nam niet deel aan de federale verkiezingen. Na 1999 moesten ook zij zich registreren en dat is nooit gelukt. Wel waren er leden van de partij die zich buiten de partij om verkiesbaar stelden, maar op die manier waren ze niet in ieder kiesdistrict vertegenwoordigd. Doorslaggevend succes bleef dan ook uit. Zo won Aleksandr Fedorov in 1994 5.92% van de stemmen in het kiesdistrict Mytišči, maar bij de erop volgende verkiezingen behaalde hij geen overwinning, zoals door de leiding van de RNE verwacht werd. Fedorov werd vervolgens aan de kant gezet en betere resultaten tijdens verkiezingen werden nooit meer gehaald, maar het is ook uiterst twijfelachtig of dit wel de bedoeling was. De RNE was namelijk meer een paramilitaire organisatie dan een reguliere politieke partij. Haar leden beoefenden vele sporten, leerden met wapens omgaan en droegen uniformen (Lichačëv 2002). Door de miljoenen roebels die door anonieme financierders gestort werden, kon er een uitgebreide infrastructuur opgezet worden. Het ging om tentenkampen, bunkers, benzinedepots, kantoorgebouwen, wapenopslagplaatsen en zelfs een cellencomplex voor toekomstige gevangenen (Schneider 1995: 14). Gedurende de jaren '90 werden vele illegale praktijken van extreem-rechtse groeperingen blootgelegd. De RNE moest onder andere slikken hoe verschillende leden werden veroordeeld voor illegaal wapenbezit, afpersing en zelfs moord (Lichačëv 2002).

Het programma van de RNE heeft nogal wat nazistische kenmerken, door de focus op raszuiverheid. Zo wil ze huwelijken tussen Russen en niet-Russen verbieden en wetten introduceren betreffende eugenetiek⁵, zoals ook bij de nazi's gedaan werd. De leden laten zich vaak antiliberaal en anticommunistisch uit. Barkašov zelf spreekt zijn waardering voor Hitler uit en noemt zichzelf een nazi. Ook stilistisch gezien is de link met het nationaal-socialisme duidelijk. Het logo bevat een swastika en de Hitlergroet wordt gebruikt (Lichačëv 2002). De RNE beschouwt democratie als een naïef idee. Joden en vrijmetselaars hebben deze idee verspreid met als doel de natie te demoraliseren. De dictatuur is de juiste staatsvorm. Over wat er met de etnische minderheden binnen Rusland

⁵ Eugenetiek is de tak van wetenschap die zich bezighoudt met de verbetering van het menselijke ras.

moet gebeuren, meldde Barkašov het volgende: Kaukasiërs en de bewoners van Midden-Azië zouden alleen nog binnen hun 'historische grenzen' mogen leven, waarbij er op gelet moet worden dat hun geboorteaantallen tot een minimum beperkt blijven. Joden en zigeuners zouden compleet moeten worden uitgeroeid. Geen Jood mag overigens Rusland verlaten, omdat hij daarbuiten de strijd van het wereldzionisme kan voortzetten (Schneider 1995: 19).

De RNE is wat Allensworth betreft het ideale voorbeeld van een partij van de derde golf. De aanwending van destructie om haar doelen te bereiken is overduidelijk aanwezig (Allensworth 1998: 232-233). De partij is na 1998 echter wel dusdanig tegengewerkt en in verval geraakt, dat er van het extreme radicalisme is afgestapt.

2.2.2 PS

Partija Svobody (Vrijheidspartij - PS) werd opgericht in 2001, door Jurij Beljaev. Hij maakte daarvoor nog deel uit van Lysenko's NRPR. In 1994 nam hij uit onvrede met Lysenko een deel van de aanhang mee en begon hij zijn eigen NRPR, maar die partij bleek een zinkend schip. In die periode was hij nauw betrokken bij de oorlog in het voormalige Joegoslavië. Hij ronselde vrijwilligers, om deel te nemen in het conflict. Deze gevechtseenheden vielen samen met de Serven onder andere Srebrenica aan. Tussen 1995 en 2001 trachtte hij regelmatig in de Doema verkozen te worden, maar zonder succes. In 1996 werd hij veroordeeld voor het zaaien van tweestrijd op religieus en etnisch vlak. In 2008 werd hij opnieuw veroordeeld, ditmaal voor het publiceren van geheime informatie uit een rechtszaak, die handelde om de moord op een Congolese student (Verchovskij & Koževnikova 2009: 71-76).

De ideologie van PS is gebaseerd op een etnisch nationalisme. De staat Rusland vormt een thuis voor de etnische Russen; mensen van andere afkomst zijn niet welkom (vooral zigeuners, Joden, Kaukasiërs en alle Afrikanen en Aziaten). Wat religie betreft, laat de PS de Russen vrij in hun keuze. Zij het een beperkte keuze, want katholicisme, jodendom, islam, baptisme en Jehova getuigen worden niet getolereerd. De partij laat het imperialisme achter zich. De huidige geopolitieke realiteit staat niet toe om nu aan een imperium te denken. De Joodse elite en het Westen hebben namelijk alle belangrijke posities in handen. Het zou Rusland economisch uitputten om nu met hen in oorlog te zijn. Tenslotte noemt de PS zich neonazistisch. Ze staat positief tegenover alle vormen van historische fascisme en het nationaal-socialisme (Verchovskij & Koževnikova 2009: 71-76). Op haar website is te lezen hoe zij zich graag nationaal-socialistisch zou willen noemen, maar dit wordt belemmerd door een repressieve overheid. Verder roept ze alle Ariërs op om zich te verenigen tegen de volksverraders en buitenlanders. De partij is niet gecharmeerd van de politiek van Putin, omdat deze niet nationalistisch is naar hun mening. Op de vraag hoe een nationalistische Rus zich kan inlaten met iets als het nationaal-

socialisme antwoordt dat de historische context van een ideologie niet van belang is. (Partija Svobody 2009). De partij heeft als enige een antwoord op de tegenstelling tussen Russisch nationalisme en nationaalsocialisme. Voor haar is de strijd die de Duitse variant van de ideologie voorschrijft, losgekoppeld van de invulling ervan. De strijd hoeft voor de PS niet noodzakelijk tussen Duitse Ariërs en ‘minderwaardige Russen’ te gaan, dat is namelijk een historisch gegeven en maakt geen deel uit van het nationaalsocialisme.

Ook de PS werkt nauw samen skinheadgroeperingen. Dat het niet altijd gemakkelijk is skinheads in een politieke organisatie op te nemen, weet de PS tegenwoordig maar al te goed. De jongeren zijn erg radicaal en moeilijk in de hand te houden. De talrijke pogroms die zij ondernemen, stroken niet altijd met het partijprogramma en leiden tot spanningen tussen de politieke tak van de partij en de skinheads (Lichačëv 2006 78-79).

Het is duidelijk dat de partij enkele radicale aspecten van het nazisme heeft ingeruild voor meer ‘gematigde’ elementen van het Russische nationalisme. Net als de groeperingen uit de eerste golf wil ze een bipolaire wereld scheppen, waarin Rusland opnieuw tegenover het Westen komt te staan. Rusland zou vervolgens een isolationistische politiek moeten voeren. De houding tegenover het Westen is tweeslachtig. De elite, zowel de Joodse als de westerse, hebben de touwtjes in handen en zijn de ware vijand, maar tevens herbergt het Westen ook voor een groot deel het Arische ras. De PS laat dus toch ruimte voor toenadering, al is het niet helder hoe ze dit broederschap in praktijk willen brengen. Het revolutionair aspect dat in 2.1.5 aan bod kwam is bij de partijtop niet terug te vinden. Door de frequente aanvaringen met de overheid, lijkt ze gas terug te nemen. Voor de partijleden onderaan, alsmede de skinheads, is de revolutionaire drang echter nog altijd aanwezig; Dit doet vermoeden dat Beljaev nog niet het achterste van zijn tong heeft laten zien.

2.2.3 NNP

Narodnaja Nacional'naja Partija (Nationale Volkspartij – NNP) wordt geleid door Aleksandr Ivanov-Sucharevskij. De partij rekruteerde vooral uit skinhead- en andere radicale jongerenbewegingen en bestond in 2006 uit ongeveer vijf- tot zeventhonderd leden. Ze was niet de enige partij die zich richtte tot deze doelgroep, maar omdat de meeste jongeren neerkijken op partijdiscipline en politiek, was dit niet gemakkelijk. De NNP slaagde er beter in dan andere partijen om deze jonge doelgroep in haar kamp te krijgen (Lichačëv 2002; 2006: 77). In 1998 ontstond er veel ophef rond de groep nadat Semën Tokmakov, een skinhead van de NNP, een zwarte medewerker van de Amerikaanse ambassade verwond had. Dit incident sprak veel radicale jongeren duidelijk aan en sindsdien is het merendeel van de leden dan ook skinhead (Lichačëv 2002; 2006: 78).

De partij zag in 1994 het levenslicht. Ze kreeg frequent te maken met justitie en dit

bevorderde haar cohesie niet. In 2003 pakte Tokmakov zijn koffers, omdat de leider van NNP een homoseksueel zou zijn. Na 2008 werd het stil om de groep (Verchovskij & Koževnikova 2009: 191-193). De propaganda van de partij stond bol van antisemitische stereotypen. Ook Kaukasiërs waren vaak de zondebok. Ivanov-Sucharevskij werd in 2002 nog veroordeeld tot drie jaar cel, voor het aansporen tot interraciaal geweld. Hij werd echter meteen gepardonneerd (Lichačëv 2006: 78). Volgens Verchovskij en Koževnikova hing de NNP een biologisch racisme aan. De partij had zowel aanhangers van het neopaganisme (het neopaganisme komt aan bod in 3.4) als van de Orthodoxe kerk onder haar leden. Tegen het neopaganistische deel van haar leden in streeft de partij toch naar Orthodoxie als staatsgodsdienst. De door hen verkondigde ideologie werd door hen tot *rusizm* (russisme) gedoopt. Het baseerde zich op het fascisme van Mussolini en het nationaalsocialisme van Hitler. Ze zetten zich in voor de belangen van het witte ras en streefden ernaar ieder ras in zijn oorspronkelijk territorium terug te dringen. De NNP veroordeelt geweld tegenover etnische minderheden niet. Ze vindt dat Russen het recht hebben zichzelf te beschermen tegen ‘bezettters’ (Verchovskij & Koževnikova 2009: 193-196).

De NNP lijkt geen belang te hechten aan buitenlandse politiek. Ze ziet zichzelf als beschermer van het witte ras en probeert een band te creëren tussen westerse en niet-westerse blanken. De aanhang in ogenschouw genomen, kan opnieuw geconcludeerd worden, dat ondanks het ontbreken van een revolutionaire drijfveer in het partijprogramma de NNP niet al haar standpunten kenbaar wenst te maken. Haar ietwat positieve houding ten opzichte van de inmiddels voormalige president Putin spreekt boekdelen (Verchovskij & Koževnikova 2009: 195). De niet-aanvalsverklaring tussen Putin en de NNP kostte de laatste haar revolutionaire karakter.

2.2.4 RNS, RNSP en RD

Konstantin Kasimovskij begon in het midden van de jaren '90 met zijn partij: de *Russkij Nacional'nyj Sojuz* (*Russische Nationale Unie* - RNS). Het ledental van deze organisatie zou nooit boven de tweehonderd uitkomen. De partij was niet actief in heel Rusland, maar slechts in enkele steden, zoals Moskou, Sint-Petersburg en Jaroslavl (Lichačëv 2002). Kasimovskij nam deel aan het gewapende verzet tegen El'cin in 1993 en is daar ook trots op. Toen in 1996 bij de verkiezingen vele extremistische partijen door te weinig steun aan kartelvorming deden, bleef de RNS alleen achter. Kasimovskij was niet bereid om zijn visie te compromitteren (Russkoe Dejstvie 2009). De agressieve propaganda, voornamelijk in hun blad *Šturmovik*, trok veel aandacht en het duurde dan ook niet lang alvorens de overheid stappen tegen de partij ondernam. Na de partij nog eens van naam veranderd te hebben in *Russkaja Nacional'naja Socialističeskaja Partija* (*Russische Nationale Socialistische Partij* - RNSP) werd Kasimovskij in 1999 veroordeeld tot twee jaar

voorwaardelijk wegens het zaaien van haat tussen nationaliteiten. Vanaf dan besloot Kasimovskij toch wat minder opvallend te werk te gaan. De naam van de partij werd nu *Russkoe Dejstvie* (*Russische Actie* - RD). Ook zijn plannen om via een burgeroorlog naar de macht te grijpen leken bijgedraaid. Hij schikte zich vanaf toen in de rol van ideoloog en liet het activisme achterwege. Tenslotte is *Šturmovik* niet langer in omloop. Het is vervangen door het meer gematigde *Pravoe Soprotivlenie* (Lichačëv 2002).

De RD is in navolging van de Duitse nazi's noch kapitalistisch, noch communistisch te noemen. Het schrijft een systeem voor waarbij de overheid de gemaakte winsten deelt. In het buitenland beschouwen zij niemand als vriend. Zo mag Rusland bondgenootschappen aangaan, maar dat mag niet betekenen dat er nu onbreekbare band bestaat tussen beide staten. Zodra het voordeel voor Rusland ergens anders ligt, moet het dat bondgenootschap weer verbreken. Kasimovskij wil de verschillende staten tegen elkaar uitspelen en pogen de allianties tussen andere staten te verbreken. Het uiteindelijke doel is Rusland de leider van de wereld te maken. De Verenigde Staten zijn Ruslands grootste sta-in-de-weg op dit pad richting werelddominantie. Verder staan Istanbul en Jeruzalem op zijn verlanglijst. Kasimovskij benadrukt dat Rusland onder zijn leiding nooit zal opteren voor de vorming van één mondiale Russische cultuur (Russkoe Dejstvie 2009).

Een ander belangrijk punt van de RD is haar 'conservatieve revolutie', waaruit nogmaals haar nationaalsocialistische inspiratie blijkt. Ze wil een regering aan de macht brengen, die traditie met moderniteit verenigt. De partij noemt zichzelf een 'ridderorde'. Ze is niet slechts een politieke partij, maar ook een geestelijk-mythische orde. Kasimovskijs helden zijn onder anderen Ivan de Verschrikkelijke en Stalin. De laatste was een nationaalsocialist, al beseftte hij dat zelf niet. Over Hitler, Mussolini en al die andere fascistten uit het verleden, zegt Kasimovskij dat ze een grote inspiratie voor hem zijn (Russkoe Dejstvie 2009).

Ondanks de repressie van de staat heeft de RD haar revolutionaire karakter nog niet afgezworen. Ze heeft wel afscheid moeten nemen van haar uiterst agressieve stijl en moet tegenwoordig genoeg nemen met een bescheidenere plaats in het publieke leven.

2.2.5 SS

De SS ontstond in 1999 uit een afscheiding van de RNE. De partij staat bovenal bekend om haar propagandistische teksten, video's en foto's, die zij via het internet massaal verspreidt. Haar acties zijn vaak gericht tegen homoseksuelen, al onthoudt ze zich ook niet van racisme (Verchovskij & Koževnikova 2009: 153-157). Het racisme dat ze aanhangt gaat verder dan bijvoorbeeld haar equivalent in het Italië van Mussolini. Deze laatste was namelijk sociaal bepaald. Het racisme van de SS is biologisch (Děmuškin 2004). Het nationaal-socialisme is de partij-ideologie, maar dat zal met een naam als SS niet verrassen. Etnische minderheden binnen de Russische grenzen hoeven niet te vrezen voor

deportaties of russificatie, mocht de SS het voor het zeggen hebben. De SS vindt wel dat alle bestuurlijke functies en sleutelposities binnen de economie alleen in handen mogen zijn van Russen. De leider is overigens Dmitrij Dëmuškin (Verchovskij & Koževnikova 2009: 152-157).

Veel is er niet bekend over de SS. De partij lijkt een strategie te kiezen waarin weinig gezegd en veel gesuggereerd wordt. Als Dëmuškin op zijn website met de gewelddadige kant van het nationalisme geconfronteerd wordt, ontkent hij deze simpelweg. Hij redeneert dat het Westen, dat volgens hem geen nationalisme kent, net zo veel geweld gebruikt als andere staten met andere ideologieën (Dëmuškin 2004).

2.3 Neonazi's buiten de politiek

Buiten de partijen die min of meer deelnemen aan het politieke proces, is er nog een groter aantal extremistische groeperingen, dat weigert parlementaire methoden te gebruiken. Sommige van hen beweren openlijk meer te zien in een aanpak in militaire zin en bereiden zich voor op een gewapende coup (Lichačëv 2002).

De meest in het oog springende groep is die van de skinheads. Het gaat hier vooral om jongeren van lage komaf. Volgens Bowden (2008: 322) zijn niet alle skinheads neonazi. Er zijn bijvoorbeeld ook nationaal-Bolsjewieken terug te vinden in deze groep. Voor 1994 waren de skinheads nog op één hand te tellen geweest. Ze kopieerden toen voornamelijk hun voorbeelden uit het Westen, maar ook uit landen als Tsjecho-Slowakije. Dit alles speelde zich toen bijna uitsluitend in Moskou af. Na oktober '93, verveelvoudigde hun aantal zich. Het is in die maand dat El'cin het parlement buiten spel zette en meteen daarna de opdracht gaf het Witte Huis te beschieten. De politieterror die in de nasleep van dat incident plaatsvond, was racistisch van karakter. Lužkov, de burgemeester van Moskou, gebruikte de noodtoestand om zijn straten etnisch te zuiveren. De Moskovische jeugd die hier getuige van was, zag hoe de politie straffeloos mensen met een niet-Slavisch uiterlijk aftuigde en niet uitzonderlijk zelfs vermoordde. Volgens Tarasov (2003: 93-96) was dit het startschot voor velen om zich bij de skinheads aan te sluiten. Hij benadrukt dat het niet alleen om kansarme jongeren gaat, maar ook om studenten bijvoorbeeld. Weiler (2006: 90-93) komt tot dezelfde conclusie. Vooral de jeugd van Moskou kwam door het racistische optreden van de politie, frequent in aanraking met 'legaal' geweld.

Er zijn nu verschillende meningen de revue gepasseerd over wie er nu eigenlijk skinheads zijn. Volgens Bowden ging het alleen om jongeren uit lager sociale klassen, terwijl Tarasov ook studenten meerekent. Weiler lijkt alleen jongeren die om één of andere reden niet tot de massa behoren als potentiële neonazi's te zien. Šnirelman (2008: 15-17) neemt een ander uitgangspunt. Hem valt namelijk op dat er jongeren van alle rangen en standen deel uitmaken van skinheadgroeperingen. Hij ziet dat in alle lagen van de bevolking wel iets in nadelige zin veranderd is na de val van de Sovjet-Unie. Er zijn maar

weinig jongeren die hun toekomst echt rooskleurig tegemoetzien. Dus ook jongeren die wel hun middelbare school afgemaakt hebben, kampen nog altijd met de frustratie dat Rusland hen weinig te bieden heeft.

Zoals ik al zei hebben vele politieke partijen hun oog laten vallen op de skinheads en wensen hen voor hun partij te winnen. Zo heeft Kasimovski's RD een actief samenwerkingsverband met enkele skinheadgroeperingen. *Ganz kahl* en *Nation*, twee bladen die circuleren binnen skinheadkringen, worden bijvoorbeeld door RD gefinancierd. De *führer* van *Skin-Legion* houdt verder regelmatig voordrachten op RD-bijeenkomsten. Kasimovskij is niet de enige, ook Ivanov-Sucharevskij probeert zijn macht in de skinheadgroeperingen uit te breiden (Tarasov 2003: 97-98).

In 2003 waren er zo'n 40.000 skinheads in Rusland, afkomstig uit alle lagen van de bevolking, maar het merendeel is minder dan twintig jaar oud. De skinheads concentreren zich vooral in de grotere steden. Het gaat voornamelijk om groepen jongeren van drie tot tien personen die slechts voor een korte periode de straten onveilig maken. Er zijn ook grotere verenigingen, zoals onder andere *Blood and Honour*, *Skinlegion*, *88* en *Hammerskin Nation*. Dit zijn grotere internationale bewegingen met een afdeling in Rusland. Per kring wordt hun ledenaantal op 200 à 250 geschat. Daar tussenin bevinden zich nog goed georganiseerde lokale groeperingen, zoals bijvoorbeeld *Kolovrat* in Sint-Petersburg, met ongeveer tachtig leden en *Nord* in Nižnyj Novgorod met circa 300 leden (Tarasov 2003: 96-97). De organisaties *Blood and Honour* en de PS hebben nauwe banden met westerse neonazigroeperingen (Bowden 2008: 322).

Politiek is bij de skinheads van ondergeschikt belang. Het gaat er vooral om strijd te leveren (Šnirelman 2007: 21). De dagelijkse bezigheden van deze groeperingen bestaan voornamelijk uit het bedreigen, verwonden en ombrengen van vermeende buitenlanders. Zoals ik al eerder vermeldde, heeft de politie zelf ook al deelgenomen aan soortgelijke vergripen in Moskou na 1993. De autoriteiten lijken ook een bepaalde sympathie te hebben voor de skinheads. Vele politieke partijen willen de skinheads niet in het harnas jagen, omdat ze hen als potentiële kiezers of als *soziale Basis* beschouwen (Tarasov 2003: 97). Als de politie dan toch skinheads arresteert, worden ze meestal weer vlug vrijgelaten. Het is ook zeer opvallend dat als een skinhead veroordeeld wordt, hij of zij zelden van racisme beschuldigd wordt. Vaak wordt zo'n zaak afgedaan als een geweldsdelict. Ook de media houdt zich in deze aangelegenheden verdacht stil (Tarasov 2003: 97-99). Vanaf 1998 werden de aanvallen steeds beter gepland. Er werden onder andere synagogen in brand gestoken en Kaukasiërs overvallen. Na 2000 mondten gecoördineerde acties zelfs uit in complete pogroms. Een Vietnamees woonhuis en een Armeense school werden bestormd. In Moskou werden in 2001 een markt en metrostation doelwit van een actie, waaraan ongeveer 300 skinheads deelnamen. Tachtig mensen raakten gewond en vier buitenlanders (buitenlander in de ogen van de skinheads) kwamen om het leven. Ook hier

trad de politie niet zeer doortastend op. Twee skinheads werden er uiteindelijk opgepakt (Tarasov 2003: 99).

3 De aantrekkingskracht van het nazisme

3.1 De bevrijding van het minderwaardigheidscomplex

Sinds de opkomst van de slavofielen bestaan er antiwesterse sentimenten. Het zijn de hoogtijdagen van de Romantiek en de Europese naties raken bedwelmd door de idee van de natie. Iedere natie moest zijn eigen unieke bijdrage leveren aan de mensheid (Rabow-Edling 2005: 10). Dit idee vond ook in Rusland navolging, maar meteen rees de vraag: Wat is Ruslands specifieke talent dan? Net als in andere landen in Europa kwam er een heftige polemiek op gang die als doel had unieke nationale eigenschappen te vinden. De resultaten bleven echter uit. Zelfs de slavofielen kwamen tot de conclusie dat Rusland niets te bieden had. Petr Chaadaev zag de situatie zeer pessimistisch in. Hij beweerde dat de Russische cultuur enkel en alleen bestond uit imitaties. Er was volgens hem niks eigen aan Rusland. Billington onderschreef dit met de volgende woorden:

Orthodox Russia largely built its military, governmental, and commercial institutions on Protestant models, and its aristocratic artistic culture on Catholic models. Peter the Great basically adopted the Swedish form of government and modeled his new capital of St. Petersburg on Amsterdam. [...] Russia's modern artistic culture was, however, largely shaped by Catholic Europe. It had started to become semi-Polish under Peter's father, Tsar Alexis, [...] (Billington 2004: 3-4).

Ook westerling Vissarion Belinskij zag het imitatiegedrag van de Russische kunstenaars en beweerde dat er geen historische continuïteit of organische ontwikkeling in de Russische cultuur aanwezig was. De andere Europese naties hadden volgens Vladimir Odoevskij allemaal iets kenmerkends, zo had Duitsland zijn filosofie en Engeland zijn industrialisme (Rabow-Edling 2005: 10-11).

Het is dan ook niet verkeerd te concluderen, dat in deze tijd het idee ontstond binnen de Russische intelligentsia dat Rusland achterop geraakt was. Voor velen was dit een teken dat Rusland niet thuishoorde in Europa maar in Azië. Voor anderen moest Rusland zo snel mogelijk zijn achterstand inhalen. De westerlingen hoopten dit te bereiken door het overnemen van westerse instellingen om zo vervolgens op een eigen verheven cultuur uit te komen. De slavofielen kozen er echter voor om de criteria van vooruitgang aan te passen (Rabow-Edling 2005: 10-15).

Slavofielen als Ivan Kireevskij hielden zich ermee bezig de schaamtelijke achterstand van hun natie ongedaan te redeneren. Hij kwam tot de conclusie dat het Westen zijn eindpunt van de rede had gevonden in Hegel. Vanaf nu kon het Westen zijn wetenschap niet verder ontwikkelen. De rede was uitgekristaliseerd. Aangezien de westerse naties zich op een dood spoor bevonden, hadden ze dus geen voorsprong op de Russen. Het ontbreken van rationalisme in Rusland was eerst nog symptomatisch voor de

achterstand, maar dit werd door Kireevskij omgekeerd benaderd. Rusland had de beste perspectieven voor de toekomst en dat juist door het gebrek aan rationalisme. Het spiritualisme dat in het Westen door het rationalisme verdrongen werd, kreeg nu een plaats in Ruslands ethiek (Rabow-Edling 2005: 11-12). De toon was gezet. In de jaren en eeuwen erna zouden de slavofielen en nationalisten steeds zoeken naar andere criteria van vooruitgang om de achterstand ten opzichte van het Westen om te buigen in een voorsprong. Als het Westen een waarde of een innovatie preees dan zou het slavofiele kamp het tegendeel prijzen. Dit alles komt voort uit het minderwaardigheidscomplex dat de Russen in de negentiende eeuw al opliepen en tot op heden niet meer van zich afgeschud krijgen. Dat nationalistisch Rusland nog altijd met dezelfde problemen kampt als slavofielen in de negentiende eeuw, blijkt goed uit Prochanovs woorden:

There is a view [...] that *perestroyka* is supposedly required by the USSR's strategic lagging behind the civilisation of the West [...] Both its meaning and its task are to catch up with the West [...] This view of 'catching-up *perestroyka*' forces us to copy the West's models, be they scientific apparatuses, rock groups, methods of conducting interviews in the press or administrative and scientific models. Such a copying deprives us of a sovereign path and gives birth to an inferior complex [...] (Prochanov geciteerd uit Devlin 1999: 9; nadruk in origineel).

Volgens Rabow-Edling (2005: 11) was het grote probleem ook dat Rusland niet deelnam aan de universele progressie. Ze redeneert dat dit kwam omdat Rusland geen eigen inbreng had en slechts imiteerde. Daarmee impliceert ze dat er in de universele progressie geen enkel Russisch element is opgenomen en deze dus eigenlijk helemaal niet universeel is. De aanspraak op universaliteit, terwijl het eigenlijk om een westers fenomeen gaat, is voor de nationalisten het pijnlijkste aspect. Het ontnemt hen eigenlijk het bestaansrecht van hun geliefde natie. Als er geen rol voor Rusland is weggelegd, dan was de natie in romantisch perspectief waardeloos en dat kon natuurlijk niet de eindconclusie zijn. Daarom moest het Westen het wel bij het verkeerde eind hebben en moesten de vele gebreken die de Russische samenleving had, dus eigenlijk pluspunten zijn. Ook al wisten de slavofielen niet wat er typisch Russisch was, het tegenovergestelde van het Westen was sowieso goed.

Vandaag de dag is er niet veel veranderd. De nationalisten kiezen in de traditie van de slavofielen nog altijd de oppositie. Claimt het Westen dat de democratie een universele waarde is, dan verklaren de nationalisten autoritarianisme als hun waarde. Dat dit soms vreemde praktijken oplevert, blijkt uit het relaas van enkele conservatieve communisten in het Gorbačëv-era. Zij hekelden de westerse cultuur. Haar jazz- en rock-muziek zouden de jeugd aanzetten tot subversief gedrag en geweld. De Verenigde Staten werden sowieso vaak als agressief beschreven. Er zou aan de andere kant van de oceaan een ware

verheerlijking van geweld gaande zijn, die bijvoorbeeld terug te zien is in het lot van de Indianen. En dat terwijl de Russen de oorspronkelijke bewoners van hun ‘Wilde Westen’, namelijk Siberië, ongemoeid gelaten hadden (Devlin 1999: 3-5). Het Westen was dus gewelddadig en Rusland vredelievend. Het maakte voor de conservatieve communisten noch voor de nationalisten niet veel uit dat de praktijk niet overeenstemde met hun beeld. “Whenever the truth was unpalatable they took refuge in myth [...]” (Devlin 1999: 7). Het gaat erom de ideologische strijd te legitimeren door contradictie met het Westen aan te wakkeren. Om het in de woorden van Billington te zeggen: “The nationalistic mass journalism made various attempts to define Russian identity in terms of its external enemies” (Billington 2004: 17).

Cygankov bewijst dat het argument van Rabow-Edling in de twintigste eeuw nog altijd geldig is. Op het gebied van wetenschap is de westerse hegemonie nog altijd een feit. Ze heeft een verstikkende werking op de niet-westerse (waaronder dus ook de Russische) tak. Binnen de *international relations theory* wordt nauwelijks aandacht besteed aan niet-westerse ontwikkelingen. Het Westen en dan voornamelijk de Verenigde Staten heeft een etnocentrische en hegemonistische visie op de werkelijkheid. Ze projecteren de ontwikkeling van West-Europa en Noord-Amerika op de hele wereld, zonder ruimte te laten voor alternatieven. Het moderniseringsdenken schrijft ieder land één weg voor richting eindstadium: de westerse hedendaagse maatschappij. Voor specifieke condities buiten de kerngebieden is binnen deze theorie geen plaats. Ondanks dat er zich overduidelijk een nieuw paradigma aandient, namelijk het paradigma waarin er naar de hele wereld gekeken wordt in plaats van het beperkte westerse paradigma, heeft het Westen nog altijd niets veranderd, meent Cygankov. Er zijn bijvoorbeeld genoeg *area studies* maar hun bevindingen dringen nauwelijks door tot andere takken van wetenschap (wat bedoel je hiermee? zijn dit Russische area studies? die niet in de westerse wetenschap opgenomen worden?) (Cygankov 2008: 762-763).

One important critique of the “West’s” hegemony in IR [Cygankov bedoelt International Relations - YVK] theory has been this theory’s inability to come to terms with the problem of difference [...] or the Self/Other dialectic. Scholars with interests in culture have argued that the discipline of international relations continues colonial practices of teaching at the periphery, rather than trying to learn from it (Cygankov 2008: 763).

Maar Cygankov (2008: 764-765) gaat nog verder. Aan de basis van deze theorieën ligt het idee dat het Westen superieur is aan de rest, zoals ook blijkt uit het citaat. Het rechtvaardigt ook de agressieve aanpak die het Westen richting periferie hanteert. Door de waarden en normen van de rest van de wereld als minderwaardig te bestempelen, creëert de kern (het Westen) tweedracht, die wereldvrede in de weg staat. Wat Cygankov niet zegt, maar wel

had kunnen zeggen, is dat het Westen Rusland een minderwaardigheidscomplex opdringt. Het Westen heeft dus eigenlijk het Russisch nationalisme in het zadel geholpen.

Cygankov en Rabow-Edling zijn het er dus beiden over eens dat Rusland zich buitengesloten voelde en voelt in de internationale gemeenschap die gedomineerd wordt door het Westen. De invulling van universele waarden en normen is zonder hun instemming bepaald en niet alleen dat, het Westen heeft ook nooit buiten het eigen statenverband gekeken. Het heeft alleen oog voor de eigen ontwikkeling gehad en daaruit heeft het waarden en normen geabstraheerd en die tot universele verklaard. Dat gold dus al in de negentiende eeuw, maar ook in de eeuwen erna.

Voor Westerlingen zijn de slavofiele en nationalistische gedachtegangen vaak vreemd. Andrej Sacharov, een liberaal die het opnam tegen Solženicyn, heeft ooit gezegd dat hij niet begreep hoe de nationalistische ideeën konden opdelen in westerse en Russische (Devlin 1999: 8). Een goed argument, maar de nationalistische hadden eigenlijk weinig keuze. Om hun natie te kunnen verwezenlijken, was vijandigheid tegenover het Westen een absolute must. Zonder oppositie was er geen identiteit. Het mag dan ook niet verwonderen dat Šafarevič en Ivanov-Skuratov, die Solženicyn volledig steunden, Sacharov verweten niet te denken als een Rus (Joo 2008: 226). Een inwoner van de natie Rusland moest aan de nationalistische doctrine gehoorzamen. Deed hij dat niet dan viel hij buiten de natie en kon hij niet langer aanspraak maken op 'Russisch zijn'. Ook Van Bercken ziet een zelfde soort noodzakelijke vijandschap tussen de Sovjet-Unie en het Westen.

De communistische maatschappij kan niet bestaan in tevredenheid met zichzelf, genietend van haar resultaten. Zij weet haar kunstmatige eenheid en stabiliteit voortdurend bedreigd door de recalcitrante menselijke natuur, door de geneigdheid van de mens te hechten aan vrijheid, de behoefte aan individuele ontplooiing, aan ondernemen en meer van dergelijke burgerlijke ondeugden (Van Bercken 1985: 49).

Wat Van Bercken 'burgerlijke ondeugden' noemt, worden in dit betoog 'universele waarden' en in dat van de nationalistische 'westerse waarden' genoemd. De nationalistische en de communistische hebben gemeen dat ze beide zeer afhankelijk zijn van de monocultuur in hun samenleving.

De bescherming van de monocultuur door middel van vijandbeelden is echter niet alleen tegen het Westen gericht, maar ook tegen etnische minderheden binnen Rusland en tegen zijn Aziatische burenen. Maar daarover later meer. Het minderwaardigheidscomplex ten opzichte van het Westen en het kiezen van een oppositionele cultuur voor zijn te vormen natie is wel exclusief voorbehouden aan de relatie tussen de twee.

Het ontstane idee dat het Westen helemaal geen voorsprong had en slechts

probeerde Rusland intern te verzwakken door het infiltreren van zijn ideeën, werd bevestigd door de westerse oorlogshandelingen en diplomatie van de tweede helft van de negentiende eeuw. Omdat Ruslands territorium alsmaar groeide, kwam het in conflict met het imperialisme van de westerse staten. De eerste tegenwind die Rusland uit het Westen ontving, leidde tot de Krim-oorlog, waarin Rusland door een alliantie van onder andere Frankrijk en Engeland werd verslagen. Na een zoveelste overwinning op de Turken een paar jaar later, vonden er vredesbesprekingen in Berlijn plaats, waar Ruslands imperiale ambities door Westerse wereldmachten opnieuw werden tegengewerkt en Rusland weer nauwelijks beloond werd voor zijn succesvolle oorlogsvoering (Billington 2004: 17).

Ten tijde van de Sovjet-Unie laaide de strijd met het Westen verder op. Het ging nu niet meer om nationalistische idealen, maar om communistische. Deze zouden al vlug weer ingeruild worden voor nationalistische in de vorm van het Stalinisme. Voor de verhouding ten opzichte van het Westen, maakte dat niet veel uit.

Toen de Sovjet-Unie in 1991 ophield te bestaan, zag een groot aantal volkeren de kans schoon om onafhankelijkheid op te eisen. In de chaos van het moment ontstonden veertien staten en Rusland. Rusland achtte zich dé erfgenaam van de Sovjet-Unie en bleef met een kater achter. Plots was het land een groot deel van zijn territorium kwijt, grondgebied dat ze in de eeuwen voor het communisme opgespaard had. Twee jaar ervoor was Rusland ook al in de steek gelaten door zijn 'bevriende' Warschaupactstaten. In twee jaar tijd werd het land gereduceerd van wereldmacht tot één van de zoveel landen die de aarde kent. Een catastrofe voor de nationalisten. Hoe had dit kunnen gebeuren? Dit is nog altijd niet volledig duidelijk. Natuurlijk werd er eerst naar het Westen gekeken. Zij had de Russische jeugd gek gemaakt met de belofte van vrijheid en materiële welvaart (Billington 2004: 42).

Weimar-Duitsland ging heel anders om met het minderwaardigheidscomplex dat men er had opgelopen ten opzichte van de rest van het Westen. Omdat de Duitse eenwording zo lang op zich had laten wachten, had Duitsland het gevoel een 'slag gemist te hebben'. De ontwikkeling van het land verliep niet naar wens en zo ontstond het idee een *Verspätete Nation* te zijn. Net als Rusland nu, had Duitsland problemen om te beantwoorden aan de universele waarden die door het Westen verkondigd werden. Zo wilde het bijvoorbeeld niet vloten met de invoering van democratische instellingen. Na het Verdrag van Versailles waarin Duitsland zeer ongunstige voorwaarden werden opgelegd, raakte de economie ontwricht en verloor het essentiële delen van zijn grondgebied (Minerbi 2006: 12-13). Duitsland had net zoals Rusland het gevoel niet in het Westen toegelaten te worden, ondanks dat het daar thuishoorde. Het nationaal-socialisme beantwoordde dit probleem met een revanchisme, bovenal gericht tegen Frankrijk en het plan om een nieuwe wereldorde op te zetten (Minerbi 2006: 132; 137-138). In die wereldorde zou Duitsland een belangrijke rol spelen naast Engeland. Zij zou voortaan

meebepalen wat universele waarden waren. Het Westen voor Hitler slechts uit Europese naties, waarvan Frankrijk en Engeland de belangrijkste waren. Hitler wilde maar al te graag samen met Engeland zijn strijd tegen het bolsjewisme voortzetten. Ook in Rusland heerst niet de opvatting dat het Westen minderwaardig is, maar wel dat het verpest is door 'slechte' invloeden. De Joden zijn daar de oorzaak van. Zij hebben er de werkelijke macht, omdat ze zowel de media, de politiek, de industrie als de markt in handen hebben (Joo 2008: 233). In nazi-Duitsland had men zulke ideeën al eerder gehad. Het was nu aan Duitsland om het Westen daarvan te zuiveren. Eenmaal gezuiverd van Joden en alle andere 'foutieve' elementen, stond niets het Westen nog in de weg om Duitsland in de armen te sluiten.

Deze visie is natuurlijk zeer aantrekkelijk voor een nationalistische Rus. Ook hij heeft een minderwaardigheidscomplex en wil graag deel uitmaken van het Westen. Het nationaal-socialisme biedt hem een te volgen lijn die uiteindelijk zal leiden tot acceptatie in het Westen. Dit staat in schril contrast met andere nationalistische plannen, zoals bijvoorbeeld die van Žirinovskij, die veel meer als doel hebben het bipolaire wereldsysteem uit de tijd van de Sovjet-Unie in ere te herstellen (Schneider 1995: 17). Zoals de geschiedenis al heeft uitgewezen lost dit het probleem van Ruslands minderwaardigheidscomplex niet op. Ook het Eurasianisme van Dugin is een voorbeeld van een politiek die het probleem van Rusland ten opzichte van het Westen uit de weg gaat. Dugin deelt de wereld in twee delen in: het Westen en het Oosten, waarbij Rusland deel moet uitmaken van het Oosten, evenals een groot deel van Europa. Zijn Oosten moet het dan opnemen tegen het Westen en zo beslissen wie de dominantie over de wereld krijgt. Ondanks het feit dat deze theorie uiteindelijk resulteert in een monopolaire wereld, maakt Rusland nog altijd geen deel uit van het Westen, maar van het Oosten. Erkenning van het Westen voor Rusland blijft dus uit.

Eurasianism is important [...] because it feeds the disillusionment that many ordinary Russians feel about their unrequited love affair with the West. It reflects the beginnings not so much of a new love affair with Asia as of a desire to retreat back into one's own shell in the face of confusing change (Billington 2004: 80).

Toegang tot het Westen lijkt vooralsnog het best gegarandeerd via de nationaal-socialistische weg.

3.2 Legitimatatie voor antisemitisme

3.2.1 Verklaring voor de populariteit van het antisemitisme

Eén van de voornaamste redenen dat antisemitisme danig floreert in Rusland heeft te maken met het feit dat er door de regeringen van de laatste honderd jaar nauwelijks iets tegen

ondernomen werd (Devlin 1999: 23). Al sinds de tsaren er eind negentiende eeuw voor het eerst mee te maken kregen, namen ze een terughoudende positie in. Ten tijde van tsaar Nicolaas II werd het antisemitisme zelfs bevorderd. Puriškevič, één van de kopstukken van de *Čěrnaja Sotnja*, mocht zich gelukkig prijzen met miljoenen die van de tsaar afkomstig waren. Zoals al eerder vermeld bezigden zij actieve campagne tegen de Joden, mede in de vorm van pogroms. Niet alleen *Čěrnaja Sotnja* organiseerde deze, maar ook lokale overheden en de politie namen initiatieven tot het hardhandig verdrijven van Joden. De rol van de tsaar zelf is minder bekend, maar uit deze gegevens kan moeilijk afgeleid worden dat hij tegen het antisemitisme was (Laqueur 1993: 21-22).

Tussen de jaren '20 en '40 werd er door de regimes van Lenin en Stalin geen actie meer tegen de Joden ondernomen, al bleef antisemitisme een populair vooroordeel (Devlin 1999: 23). Na de Tweede Wereldoorlog begint de miserie weer opnieuw voor de Joden. Onder leiding van de commissaris van cultuur, Ždanov, werd het antisemitisme verheven tot staatspolitiek. De Joden waren kosmopolieten en stonden in de weg van het nationale belang. Dit culmineerde tot het dokterscomplot van 1952, waarbij verschillende Joodse artsen werden terechtgesteld, omdat ze Stalin zouden hebben willen vergiften (Devlin 1999: 24).

Devlin haalt verder nog aan dat de Sovjet-Unies enge beeld van de Tweede Wereldoorlog de Holocaust compleet buiten beeld liet. Stalin wilde ten eerste benadrukken dat de Sovjet-Unie Duitsland verslagen had en verwaarloosde de internationale dimensie van de oorlog, zo ook het leed van de Joden (Devlin 1999: 24). De Sovjet-Unie werd ook niet van buitenaf gedwongen de gebeurtenissen onder ogen te zien, zoals in Duitsland bijvoorbeeld wel het geval was.

Germany had been forced to confront the truth, in its hour zero, but Russia never fully came to terms with Stalinism – much less with its psychological mechanisms. Nor did Russia digest the experience of the Second World War and the genocide of the Jews (Devlin 1999: 25).

Na de dood van Stalin was de ellende voor de Joden niet voorbij. Het antisemitisme werd vervangen door de minder gevoelige term antizionisme. Volgens Devlin kwam deze nieuwe politiek voort uit strategische belangen in het Midden-Oosten. De Sovjet-Unie steunde namelijk een aantal Arabische landen die vijanden van Israël waren. In de jaren '70 kregen de Joden ook nog eens te maken met een aantal repressies op het gebied van cultuur en educatie. Omdat de Joden niet mochten emigreren, nam de druk van mensenrechtenorganisaties en de Joden zelf op de regering toe om een oplossing te bedenken voor de nijpende kwestie. Deze 'kritiek' op het regime viel bij de nationalistten dan ook niet in de smaak (Devlin 1999: 24-25).

3.2.2 Joden en de onverklaarbare en ongewenste geschiedenis

Voor velen kwam de omwenteling van 1917 uit de lucht vallen. Tot op de dag van vandaag is er dan ook nog altijd geen voor iedereen bevredigende verklaring voor de geslaagde revolutie. Sommige rechts-extremisten wezen hun beschuldigende vinger vooral naar de intellectuelen die bezeten waren door hun utopieën en niets gaven om de Russische nationale belangen. Anderen waren overtuigd dat het morele verval van het gewone volk tot deze catastrofe had geleid. In navolging van de slavofielen was er nog een groep die het Westen verantwoordelijk hield voor het vallen van de dynastie. Waren het immers geen westerse ideeën die enkele revolutionairen het hoofd op hol hadden gebracht (Laqueur 1993: 29)?

Omdat de Oktoberrevolutie werd gevolgd door een zeer ongunstige vrede met Duitsland en een bloedige burgeroorlog hadden velen twijfels of de communisten Ruslands belang wel dienden. Dit werd nog verder in de hand gewerkt door de relatieve onbekendheid die de nieuwe leidende elite genoot.

Everyone had known of the tsar before 1917, but only few had ever heard of Lenin and Trotsky, let alone their chief aides. Where had they come from? Whose interests did they really serve (Laqueur 1993: 30)?

Het feit dat de vijand, Duitsland, Lenin financieel steunde en hem zomaar doorgang naar Rusland verschafte, evenals de bolsjewieke propaganda die door de Duitsers in de Russische loopgraven werd verspreid, met als doel de vechtlust van de militairen te ondermijnen, wekte veel argwaan op (Volkogonov 1994: 105-111).

Dat veel bolsjewieken Joods waren of geweest waren, was erg opvallend. De verklaring hiervoor is eigenlijk redelijk logisch: vele Joden waren in de jaren ervoor slachtoffer van de pogroms en andere xenofobe reacties van het Russische volk. Veel steun van de overheid kregen ze niet en het is daarom ook voor de hand liggend, dat vele Joden hun heil zochten in radicale ideeën om hun rechten te bemachtigen en hun veiligheid te garanderen. Maar aan diegenen die al twijfels hadden over de communisten, was deze uitleg niet besteed (Laqueur 1993: 30).

Al gauw verspreidden zich de wildste verhalen over mogelijke complotten gericht tegen de Russische natie en soms zelfs tegen de hele mensheid. Zo zou een bank in New York, onder de naam Kuhn, Loeb & Company de communisten gefinancierd hebben. Men begrijpt dat nationalisten er alle baat bij hadden om buitenlandse betrokkenheid te bewijzen, om zo de legitimiteit van het regime te ondermijnen (Laqueur 1993: 31).

De voornaamste complottheorie komt van de *Protokoly sionckich mudrecov* (*Protocolen van de wijzen van Sion*). De invloed van dit document is ongekend, ook al staat voor velen (ook Laqueur en Smelik), vast dat het om een vervalsing gaat. De precieze

oorsprong van de Protocollen is gehuld in nevelen maar het is wel zeker dat ze uit Duitsland afkomstig zijn en dat het hoogstwaarschijnlijk om een bewerking gaat van *Dialogue aux enfers entre Machiavel et Montesquieu* van Maurice Joly, die hierin Napoleon III aanviel (Smelik 2004: 256-258). Er zijn ondertussen allerlei versies van de Protocollen in omloop, maar de basis is wel dezelfde. Joden, gesteund door de vrijmetselarij zouden een plan hebben dat tot onderwerping van de wereld moest leiden. Hun instrumenten waren democratie, liberalisme en socialisme. Deze werden gebruikt om verdeeldheid en onrust te zaaien tussen de niet-Joden. Alles wat in de ogen van de schrijver (klaarblijkelijk een conservatief met weinig vertrouwen in nieuwe ontwikkelingen) recentelijk 'misliep', werd als onderdeel van het complot gezien. De Franse Revolutie, de op handen zijnde klassenstrijd, de stakingen en allerlei politieke liquidaties werden allemaal op het conto van de Joden geschreven. Dit alles moest leiden tot een wereldoorlog, zodat de macht daarna voor het grijpen zou liggen (Laqueur 1993: 33).

Voor enkele antisemieten was dit nog niet voldoende. Zij voegden eraan toe dat er ondergrondse netwerken in alle hoofdsteden aanwezig waren, waarin de Joden, in het geval dat het complot ontdekt werd, konden vluchten. Eenmaal in veiligheid zouden ze een verschrikkelijk wapen inzetten dat de mensheid zwaar zou treffen. Het bleek echter moeilijker om dit gepubliceerd te krijgen, want voor enkele redacteuren ging dit veel te ver (Laqueur 1993: 33).

Eind negentiende eeuw bereikte de eerste editie van de Protocollen Rusland, maar het werd daar vooralsnog slecht ontvangen. De meeste Joden in Rusland waren arm en dat kwam niet overeen met het beeld van de machtige, rijke Joden uit de Protocollen. Daarbij dient aangemerkt te worden dat de Joden slechts een klein deel van de maatschappij vormden. Pas toen de revolutie geslaagd was, hielden vele Russen dit alles voor aannemelijk (Laqueur 1993: 35-36).

Ook de *maçonnerie* speelt een belangrijke rol in de Protocollen. De vrijmetselaars verschijnen in de achttiende eeuw op het wereldtoneel, voor het eerst in Groot-Brittannië. De loges zouden een groot aantal prominenten voortbrengen, van politici tot schrijvers en van componisten tot koningen⁶. De geheimzinnigheid en vreemde rituelen zouden door de jaren heen nogal wat argwaan opgewekt hebben. “[Masonry has] attracted suspicion [...] because of the proclivity among many people to believe in the existence of a “hidden hand”” (Laqueur 1993: 37). Het is dan ook niet verwonderlijk dat er al in 1738 door de katholieke kerk een bul tegen hen uitgevaardigd werd. Laqueur weet verder nog te melden dat zowat alle dictaturen, zowel linkse als rechtse, de loges verboden. Ook in Rusland waren ze sinds 1822 illegaal. In 1869 werd door Gougenot des Mousseaux voor het eerst een verband gelegd tussen de Joden en de vrijmetselaars. Hij had het over een gigantische

⁶ Een paar namen mistaan hier niet: George Washington, Benjamin Franklin, Franklin Roosevelt, Harry Truman, Johann von Goethe, Joseph Haydn en Wolfgang Mozart.

samenzwering, waarin beide groepen vertegenwoordigd waren. Het zal niemand verwonderen dat ook nu weer de conservatieve waarden op het spel stonden: monarchie, patriottisme, Christendom. Deze vermeende alliantie tussen Joden en vrijmetselaars kreeg na 1900 in Rusland voet aan de grond, onder de naam *Židomasonstvo*, tot de dag van vandaag een veel gebezigde term in extreem-rechtse kringen. Dat vele Russische helden zelf (o.a. generaal Suvorov, veldmaarschalk Kutuzov en Aleksandr Puškin) ook aangesloten waren bij de loges deed weinig af aan zijn populariteit (Laqueur 1993: 38).

In Rusland werd vooral de rol van de vrijmetselaars in de Februarirevolutie veel besproken. In de regering die na de val van de tsaar werd geïnstalleerd, zaten inderdaad veel leden van de loge, maar omdat de Februarirevolutie compleet werd overschaduwd door de Oktoberrevolutie, was het voor extreem-rechts erg moeilijk om de vrijmetselaars als belangrijke vijand neer te zetten. Na oktober waren ze immers allen buiten spel gezet en velen van hen waren naar het buitenland uitgeweken. Laqueur redeneert verder dat extreem-rechts na 1917 behoefte had aan belastende informatie over haar vijanden en die maar moeilijk vinden kon. Zo ontstond een markt voor gefingeerde feiten, waarin heel wat fantasieën als waarheden gepresenteerd werden. De loges waren net als de Joden, zoals al eerder besproken, het brein achter allerlei revoluties. Ook de mysterieuze dood van tsaar Alexander I werd door nationalisten verklaard als het werk van vrijmetselaars. Zelfs tot de dag van vandaag komen dit soort verhalen, die overigens allemaal weerlegd kunnen worden, regelmatig voor in betogen van extreem-rechtse figuren (Laqueur 1993: 39-41).

Het complot van de Joden tegen Rusland was met de installatie van het communistische regime nog niet ten einde. De miljoenen doden die Stalin op zijn geweten had, werden nu ook verklaard als slachtoffers van het Joodse complot. Voor dat Stalin in de gaten had wat er allemaal in zijn naam gebeurde, werd hij door de Joden vergiftigd (Joo 2008: 233).

Dmitiri Vasiliev van *Pamjat'* beweerde tevens dat de Joden achter de ramp in Tsjernobyl zaten, evenals achter de verspreiding van alcoholisme. Omdat ze de massamedia controleerden konden ze naar buiten brengen wat ze wilden en de schuld in andermans schoenen schuiven. Ook de politieke opposenten van *Pamjat'* werden afgedaan als Joden of zionisten (Devlin 1999: 37).

Het is nu wel overduidelijk dat nationalistisch Rusland bij alles wat het niet kan verklaren of waarvan de heersende verklaring niet past, de Joden als schuldige naar voren schuift. Ondanks dat de Joden de favoriete zondebok zijn, is er ook nog altijd ruimte om de loges te beschuldigen van allerlei rampen en misdaden. Het gegeven dat de overheden van de laatste eeuw nauwelijks actie tegen het antisemitisme ondernamen en het soms openlijk of verdekt propageerden, heeft de verspreiding ervan bevorderd, zodat men heden over het antisemitisme kan zeggen dat het een nationalistische traditie geworden is.

3.1.3 Joden en het nazisme

Het antisemitisme van de Duitse nazi's was biologisch. Ze zagen het als een ras dat, tegengesteld aan het superieure Arische ras, cultuurvernietigend was. Hitler had eveneens de neiging om alles wat hem niet beviel aan de Joden te koppelen. Voor nazi-Duitsland was het bijvoorbeeld teleurstellend dat Engeland met wie ze liever goede relaties had, in de Eerste Wereldoorlog tegen de Duitsers gevochten had. Een andere heikel punt was het Verdrag van Versailles. Het was allemaal het werk van de Joden (Geary 1993: 7-8). De nazi's hadden een zeer extreme oplossing voor het 'Jodenprobleem', maar dat is bekend. Dat dit de extreem-nationalistische Rus aanspreekt, behoeft verder geen uitleg.

3.3 Het neopaganisme

Van origine had extreem-rechts een nauwe band met de Orthodoxe kerk, maar vanaf de jaren '70 kreeg Rusland te maken met een nieuwe vorm van nationalisme die zichzelf loskoppelde van de kerk en een ander ideaal Rusland voorschreef: het neopaganisme. In tegenstelling tot de tot dan toe geaccepteerde versie van de geschiedenis, die voorstelt dat Rusland zijn ware identiteit verkregen had onder het tsaristisch regime en de daarbij behorende Orthodoxie, propageerde het neopaganisme een heel ander verhaal. De ware Russische aard was terug te vinden in het prechristelijke era. Zowel de tsaristische dynastieën als de Sovjet-Unie hadden Rusland alleen maar verder van zijn ware aard gebracht. Šnirelman verwoordt het als volgt:

[The neo-pagans] saw this process as the end result of a long history of expansion of the Russian state with the formation of an empire that sacrificed the particular interests of the ethnic Russians (Šnirelman 1998).

Laruelle (2008: 283-284) benadert het anders. Zij heeft het over het failliet van de sovjetidentiteit, die zijn climax vond in 1991. Net als in alle andere voormalige sovjetrepublieken is Rusland op zoek naar een nieuwe identiteit. De neopaganisten bieden zo'n andere identiteit. In hun ogen heeft de Europese cultuur, gebaseerd op het Christendom, de grootste bijdrage geleverd aan de val van de Sovjet-Unie en aan het falen van het communisme in het algemeen. Omdat deze cultuur Rusland niks meer kan bieden, moet er teruggегrepen worden naar de identiteit van de prechristelijke wereld. Hier kan Rusland zijn wortels vinden en op verder bouwen.

Het neopaganisme is geen uniek verschijnsel. Ook buiten Rusland is er belangstelling voor prechristelijke en oosterse geloofsvormen.

Energy healing, Asian medicine, martial arts and diverse versions of yoga are integral parts of the Orientalist neo-pagan rhetoric. All these movements share the

same interest in the ideas of bio-energy, karma reincarnation, telepathy, astrological power, stories about UFOs and mysteries of the cosmos. Although certain groups are close to 'new oriental religions', such as those being practiced in the Western countries, others directly insist on strict Russian or Slavic specificities (Laruelle 2008: 289).

Het moge duidelijk zijn dat de neopaganisten de kerstening van Rusland in de tiende eeuw beschouwen als een catastrofe. De kerk wordt verantwoordelijk gehouden voor het uitwissen van alle prechristelijke cultuurschatten. Er zou namelijk een hele verzameling precyrillische literatuur geweest zijn, waarvan nu niets meer over is. Tot vandaag de dag is er nog geen bewijs gevonden dat het bestaan van deze verloren literatuur overtuigend bevestigt (Šnirelman 1998).

De neopaganisten hebben zich hier echter niet bij neergelegd en maken veelvuldig gebruik van vervalste bronnen, dat is tenminste volgens Šnirelman het geval. Het bekendste voorbeeld van zo'n bron is *Veles Kniga (Boek van Vles)*. In de jaren '70 kwam het boek voor eerst echt in de schijnwerpers te staan. De dichter Igor' Kobzev, een man die bezeten was van Ruslands prechristelijke geloofsovertuigingen, vernoemde het in een artikel. Sindsdien is het een populair werk voor iedereen die zich interesseert in Ruslands paganisme en prechristelijke cultuur. Het sprak veel nationalistes aan, omdat zij na het verlies van hun kerk, nu een nieuwe kans geboden kregen om de spirituele waarde van Rusland te ontdekken. In het begin waren er slechts amateurs, die zich in het boek verdiepten, maar volgens Šnirelman zijn vandaag de dag veel machtigere figuren betrokken bij het onderzoek en de promotie ervan (Šnirelman 1998).

Het is onbegonnen werk voor de neopaganisten om zich te baseren op bestaande bronnen, omdat die er nauwelijks zijn. Aan de existentie van geschreven materiaal uit de prechristelijke periode wordt in wetenschappelijke kringen sowieso sterk getwijfeld. Als reactie hierop laten enkele neopaganisten zich dan ook neerbuigend uit over het professionele wetenschappelijke etablissement. Aleksandr Baraškov⁷ spreekt over hun professionele bekrompenheid en verklaart dat de bevestiging van de authenticiteit van *Veles Kniga* onmogelijk in woorden uit te drukken is. Zonder een bepaalde spirituele bagage is het volgens hem niet mogelijk het document naar waarde in te schatten, noch te begrijpen (Šnirelman 1998). Hier is het nuttig nog eens herinnerd te worden aan de woorden van Cygankov (2008: 763-764), die ik in 3.1 al eens aangehaald heb. Zijn opvatting, dat het Westen zijn waarden en normen als universeel beschouwt, terwijl het grootste deel van de wereld uitgesloten wordt van deze 'dialog', kunnen een verklaring zijn voor de minachting voor de wetenschap, die de neopaganisten en het grootste gedeelte van extreem-rechts delen in het algemeen. Is het immers niet zo, dat wanneer men de

⁷ Hij is ook bekend onder zijn pseudoniemen A. I. Asov en Bus Kresen.

Russische geschiedenis met objectieve (lees: westerse) methoden analyseert, er weinig overblijft van die vermeende Russische glorie? Als democratie, vrijheid en welvaart de criteria zijn, welke aanspraken kan Rusland dan maken op een positie binnen de kern van de wereld? Het is dan ook niet verwonderlijk dat de neopaganisten teruggrijpen naar een tijdperk van voor de Verlichting.

Behalve de lokalisering van Ruslands ware aard in de Oudheid, biedt het neopaganisme ook nog een rechtvaardiging voor antisemitisme en minachting voor andere bevolkingsgroepen. Het antisemitische karakter van de neopaganisten komt al vanaf de jaren '70, zij het verdekt, naar voren. Allerlei verschillende versies van de geschiedenis doen de ronde. De Joden zouden verantwoordelijk zijn voor de kerstening van Rusland. Prins Vladimir was de zoon van een Joodse en het Christendom was een Joodse 'uitvinding' om Rusland te verzwakken en werelddominantie te verwerven. Valerij Emeljanov verwijt de Joden de verdrijving van de *Rus* uit zijn natuurlijke grondgebied, namelijk het huidige Turkije en Palestina. De naam Palestina, zo redeneert hij, kwam ook van het Slavisch, namelijk *Opalennyi Stan*, wat zoiets betekent als Verbrand Land (Šnirelman 1998). Men ziet de parallel met de andere extreem-rechtse nationalisten, die zich er meer op toeleggen de hedendaagse en recente miserie op de Joden af te schuiven.

In de jaren '90 komt het etnonationalistische aspect van de Russische Oudheid steeds meer ter sprake. Ook hier is in de wirwar van verschillende interpretaties toch één gelijke noemer aan te duiden. De Russen stammen af van een genetisch of cultureel superieur volk. Aleksandr Barkašov van de RNE legt het verband tussen het witte ras en de Ariërs, zoals wel meerdere voor hem gedaan hebben. Verder zegt hij dat de Russen direct afstammen van de Ariërs (Šnirelman 1998). In de negentiende eeuw waren de Duitsers al bezig om hun claim op de Arische afstamming te onderbouwen. De Ariërs werden neergezet als een superieur ras en dit vond veel navolging in de rest van de wereld. Iedere etnonationalist wilde graag een directe link tussen zijn of haar volk en de Ariërs aantonen, zo ook in Rusland.

The father of Slavophilism, Aleksander Khomiakov (1804-60), and several of his disciples, such as Aleksander Hilferding (1831-1872), Dmitri Ilovaiskii (1832-1920), and Ivan Zabelin (1820-1908), did not hesitate to make the claim that Russians constituted one of the most important branches of the Aryan family, if not its most direct representatives (Laruelle 2008: 284-285).

In tegenstelling tot de Duitse, moesten de Russische arianisten aan het einde van de negentiende eeuw weinig weten van de antichristelijke en paganistische sentimenten. Ook *Černaja Sotnja* distantieerde zich van zulke standpunten. Pas in de tweede helft van de twintigste eeuw na ruim dertig jaar officieel atheïsme raakt de kerk haar grip op een groot deel van de nationalisten kwijt en komt er ruimte voor de neopaganistische aspecten

(Laruelle 2008: 285).

In 1978 komt de Arische polemiek weer op gang met een werk van Valerij Skurlatov, waarin hij de vraag opwerpt of Russen van Arische origine zijn of niet. De Sovjet-Unie steunde zijn onderzoek, omdat ze er potentiële voedingsbodems voor nieuwe doctrines in zagen. De stalinistische doctrine was immers nodig aan vervanging toe. Ook *Pamjat'* was in haar beginjaren erg gebrand op het arianisme. Zij claimden dat de Russen de ware Ariërs waren en niet de Germanen. Met de komst van Vasiljev in 1984 verdween dit op de achtergrond, aangezien hij een meer traditionele visie had, waarin er plaats voor de kerk en de monarchie moest worden ingelast (Laruelle 2008: 286-288).

Er is hier wel een overeenkomst te zien met de nazi's. Ook zij zijn allerminst te spreken over de hedendaagse wetenschappelijke benadering. Hun gedachtegoed is namelijk net als dat van de neopaganisten gefundeerd op stellingen die aan geen wetenschappelijk criterium voldoen. Hitlers *Mein Kampf* waarvan veel in de nazi-ideologie is terechtgekomen, wordt door Geary als simplistisch en onintellectueel afgedaan. Dat is volgens hem ook geen wonder, omdat Hitler een uitgesproken minachting koesterde voor intellectualisme (Geary 1993: 4). Zo hebben de neopaganisten hun geloof gehecht aan een Gouden Tijdperk in de Oudheid. Ze halen hier alle aspecten uit die ze vandaag de dag gematerialiseerd willen zien. Het superioriteitsgevoel ten opzichte van de Joden, het Westen en het Midden-Oosten wordt door het gefingeerde verleden gerechtvaardigd, maar dit scheidt nog een vijand: de rede. Ook de nazi's hadden met dergelijke zaken te kampen. Zij zagen hun verhevenheid buiten de geschiedenis ook in een raciale theorie van *Herrenvolk* en *Untermenschen* uitgedrukt. Ook dit is een voorbeeld van een fantasie die geen raakvlak met de werkelijkheid heeft. Beide stromingen verheerlijkten mythen en hekelden de objectieve wetenschappelijke methodes, die het tegendeel bewezen.

Het tegenwoordige neopaganisme wordt gekenmerkt door een massa aan verschillende interpretaties. Door de afwezigheid van een geünificeerde methode, kan iedereen een eigen theorie bedenken, zonder daarvoor sluitend bewijs te leveren. Ik wil me dan ook niet bezighouden met een volledige uiteenzetting van alle ideeën en overtuigingen te geven, maar mij slechts focussen op die elementen die voor mijn onderzoek van belang zijn.

Het is niet moeilijk te begrijpen dat het neopaganisme en het nazisme goed bij elkaar aansluiten. Beide zien het racisme in biologische termen. Beide grijpen terug naar een mythisch verleden uit de prechriselijke geschiedenis. De stijlovereenkomsten zijn erg opvallend. Zo maken beide veelvuldig gebruik van bijvoorbeeld het hakenkruis. Het nazisme is natuurlijk wel een ideologie en dat is het neopaganisme niet. In het neopaganisme is dan ook geen revolutionair element opgenomen. Dat neemt niet weg dat vele neopaganisten zich toch aansluiten bij neonazistische groeperingen.

3.4 De ontsnapping aan de hedendaagse miserie

Met de ineenstorting van de Sovjet-Unie klapte ook het omvangrijke onderwijssysteem in elkaar. De Asmolov-Tichonovhervorming trok de staat terug uit de rol van financierder. De scholen moesten nu zelf voor de kosten opdraaien. Behalve de scholen voor rijke Russen (ongeveer vijf tot zeven procent), kwamen alle scholen in moeilijkheden. Jaarlijks sloten er 400 tot 450 scholen hun deuren uit geldgebrek. Tarasov schrikt er niet voor terug de hervorming als catastrofaal te omschrijven. “Die “Reform von Asmolov – Tichonov” hat Rußland in ein Land von Analphabeten verwandelt” (Tarasov 2003: 95).

Ook de economische crisis veroorzaakte de nodige problemen onder de jeugd. De prijzen van consumptiegoederen schoten omhoog, terwijl zaken als gezondheidszorg en onderwijs niet langer gratis waren. Een groot aantal lonen kon niet meer uitbetaald worden, de werkloosheid nam dramatische proporties aan en dreef veel mensen in de criminaliteit, drug- en alcoholmisbruik. Dit overkwam natuurlijk ook veel ouders en zo werden er heel wat gezinnen ontwricht. Velen kregen te maken met huiselijk geweld, honger en armoede (Tarasov 2003: 94).

Ten derde is de val van de Sovjet-Unie nog verantwoordelijk voor de drastische omschakeling van een opvoeding die nationaal geregeld werd tot een individuele opvoeding. Scholen werden niet langer met de opvoeding van leerlingen belast. Ook de traditionele jeugdverenigingen kregen het zwaar te verduren. In sovjettijden nam nog vijftientig procent van de kinderen deel aan hun activiteiten. In een paar jaar tijd zijn ze van de aardbodem verdwenen. In hun plaats rezen casino's en nachtclubs als paddenstoelen uit de grond. De ouders kunnen deze klappen nauwelijks opvangen, omdat ze het meestal zelf al moeilijk genoeg hebben (Tarasov 2003: 94-95).

Weiler (2006: 83-88) haalt de aanwezigheid van geweld in vele sectoren in de Russische samenleving aan. Door de economische hervormingen raakten grote delen van de samenleving totaal ontwricht. De jeugd was het grootste slachtoffer. Kinderen in tehuizen werden compleet aan hun lot overgelaten. De overheid investeerde volgens Weiler niet in kansloze kinderen. De staat testte alle kinderen als ze vier jaar oud waren op psychologisch en fysiek vlak. Dat deel van de kinderen dat niet slaagde, droeg dit label nu heel zijn toekomst met zich mee. Kinderen met een afwijking werden in Rusland nauwelijks door dokters geholpen. Had men eenmaal een kind gehandicapt verklaard, dan stopte alle hulp, ook al was genezing nog (deels) mogelijk. Van al deze afgeschreven kinderen hebben velen te maken met geweld. Op straat en in de tehuizen is dat de normale gang van zaken. Ook in het leger krijgen de rekruten te maken met excessief geweld. De toestand in het leger was altijd al zorgwekkend, maar na de val van de Sovjet-Unie nam het nog ergere proporties aan. Ondervoeding onder de soldaten kwam midden jaren '90 regelmatig voor. De corruptie en misdaad in het leger steeg, terwijl de staat er steeds

minder geld in pompte (Weiler 2006: 95-97). Ook Šnirelman (2008: 15) ziet dat er vele jongeren met geweld in aanraking komen de laatste twee decennia.

Tarasov spreekt dan ook van een verloren generatie. Haat en nijd tegenover de nieuwe Russen, die zich door de nieuwe situatie rijk hebben gemaakt, was alom vertegenwoordigd. Omdat zij echter goed beschermd over straat gingen, richtte de frustratie van de jeugd zich vooral op de vreemdelingen. Door een totaal gebrek aan opvoeding en onderwijs zijn ze gemakkelijker vatbaar voor de racistische theorieën, redeneert hij verder. Hij voegt er het volgende aan toe: “Skinheads sind in Rußland nicht als Ergebnis nationaler, sondern im Gefolge *sozialer* Erschütterungen entstanden” (Tarasov 2003: 95; nadruk in origineel).

Nazisme biedt de jongeren de kans om hun kansarm bestaan achter zich te laten. In de vorm van skinheadorganisaties krijgen deze jongeren eindelijk met structuur en enige vorm van discipline te maken. De velen neonazi's die nergens bijhoorden, zagen geen kans hun perspectieven te verbeteren via officiële weg. Zij representeren het machtige Arische ras en kunnen de strijd tussen de rassen voeren.

4 De tegenstrijdigheden

4.1 De Tweede Wereldoorlog: contrasterende visies

Staatscontrole over de media en cultuur maakte het lange tijd onmogelijk een waarheidsgetrouw beeld van de Tweede Wereldoorlog te scheppen in de Sovjet-Unie. De Grote Vaderlandse Oorlog, zoals de Russen haar noemen, werd geschetst als een heroïsche strijd tussen het kapitalisme en het socialisme. De Geallieerden werden in het verhaal nauwelijks genoemd. Er werd met geen woord gerept over de blunders van formaat, die door de *Stavka*⁸ werden begaan. Integendeel, de getalenteerde leiding van het leger had het land een klinkend succes gebracht (Von Hagen 1997: 238).

Over de vele slachtoffers en de stormachtige initiële successen van de nazi's werd niets vermeld. Bonwetsch geeft een goed beeld van de talrijke stomiteiten die werden begaan door Stalin en zijn *illiterates*, zoals hij de incompetenten rond Stalin noemt. De Sovjet-Unie beschikte over een adequate geheime dienst, die Stalin al meermaals waarschuwde voor de op handen zijnde Duitse invasie. Deze informatie was echter niet aan hem besteed. Hij kon simpelweg niet geloven dat Hitler een oorlog op twee fronten zou beginnen (Bonwetsch 1997: 185). Dit was slechts het begin. In de jaren die volgden zou Stalin continu zijn beste militaire leiders negeren en de meningen van de *illiterates* volgen. Lev Mechlis, één van de meest opvallende incapabele topfiguren, zaaide veel angst onder de hogere militaire rangen. Hij had al meerdere militairen beschuldigd van onwil en gebrek aan moed. Terugtrekken was uit den boze en zo vielen honderdduizenden militairen zonder veel moeite in de handen van de nazi's. Een bekend voorbeeld is de verloren slag om Kerč. In 1942 vielen de Duitsers met een zwakke eenheid de strategisch gelegen stad aan. De Sovjets werden door de buitenwereld in deze slag superieur geacht, maar toen Mechlis zich ermee ging bemoeien, schrok Luitenant-generaal Dmitrij Kozlov terug en durfde zijn eigen ideeën over strategie niet langer door te drukken. Kozlov, een ervaren militair leider, stond Mechlis toe zijn bizarre ideeën uit te voeren. Mechlis ging ervan uit dat zijn tactieken veel heldhafter waren en dus effectiever. Het Rode Leger werd vervolgens vernederend verslagen (Bonwetsch 1997: 200). Pas toen Stalin halverwege 1942 begon in te zien dat hij zich omringd had met leken, ondernam hij gepaste actie. Hij ontsloeg enkele *illiterates* waaronder ook Mechlis. Het is dan ook vanaf dat moment dat de Sovjets hun strijdkrachten werkelijk konden laten doen wat ze moesten doen: verdedigen (Bonwetsch 1997: 201). Voor alle duidelijkheid, in Rusland worden dit soort voorvallen doodgezwegen. Liever spreekt men over de gewonnen veldslagen (Verberne 1985: 71).

Enkele statistieken maken meteen duidelijk dat de Sovjet-Unie wel degelijk over geschikte militaire middelen beschikte om de 'Duitse verrassingsaanval' kordaat te

⁸ Met *Stavka* is de legerleiding van de Sovjet-Unie bedoeld.

beantwoorden. Het eerste punt is de verrassing zelf. Bonwetsch zegt dat Stalin al in de midden jaren '30 rekening hield met een aanval, die zou resulteren in een 'nieuwe imperialistische oorlog'. Natuurlijk kwam de aanval onverwacht en was dit een groot nadeel voor de Sovjet-Unie, maar dat mocht onder de toenmalige condities nooit langer een rol spelen dan hooguit een paar weken en geen jaar, aldus Bonwetsch. De Sovjet-Unie was zich al jaren aan het voorbereiden op een oorlog en was er dan ook strategisch klaar voor. (Bonwetsch 1997: 193). Tussen 1937 en 1941 was het aantal militairen vervijfvoudigd tot 5,4 miljoen. In twee jaar tijd kreeg het Rode Leger 18.000 nieuwe vliegtuigen, waarvan 3.719 van de nieuwste modellen. Tenslotte lagen er voor het uitbreken van de oorlog meer dan 20.000 tanks klaar. Waarheidsgetrouw moet vermeld worden dat dit materieel niet allemaal ingezet kon worden in het Westen. Wanneer men dit vergelijkt met de cijfers die de nazi's konden voorleggen, komt vooral de vraag naar voor hoe het mogelijk was dat de Sovjet-Unie zoveel verliezen leed. Ter verduidelijking: Duitsland begon operatie Barbarossa met 2.500 vliegtuigen, 3.600 tanks en 3.6 miljoen militairen. Verder kon nazi-Duitsland niet tippen aan de overweldigende industriële productie van zijn tegenstander en werd het verschil naarmate de tijd verstreek alsmaar groter. Het behoeft verder ook geen uitleg dat de Sovjet-Unie een schijnbaar onuitputtelijk arsenaal potentiële werkkrachten en soldaten bezat, terwijl Hitlers manschappen langzaam opraakten (Bartov 1997: 165; Bonwetsch 1997: 186).

Velen zullen redeneren dat de zuiveringen van 1937/38 het leger onthoofd hadden en dat valt niet te ontkennen. Naar schatting werden 40.000 leden van het Rode Leger in die periode uit de weg geruimd. Hoe hoger de rang, des te hoger de kans op repressie. Daar bleef het echter niet bij, want ook tussen 1939 en 1941 verdwenen er nog eens 40.000. Zelfs tijdens de oorlog gingen de vervolgingen gewoon door. Toen de Wehrmacht voor de poorten van Moskou stond, vond er nog een executie plaats van 300 hooggeplaatste officieren (Bonwetsch 1997: 187-188). Minder bekend is het feit dat Stalin ook massaal nieuwe officieren opleidde. In 1939 werden er 101.000 afgestudeerden aan het leger toegevoegd en ook in de jaren erna leverde de militaire academie grote aantallen leidinggevende figuren. Dat ondanks alles expertise verloren ging, staat echter buiten kijf (Bonwetsch 1997: 188).

Bonwetsch verklaart het desastreuze verloop van de oorlog dan ook hoofdzakelijk door het stalinisme. Stalin en zijn *illiterates* bemoeiden zich in veel te hoge mate met militaire aangelegenheden die ze niet begrepen. Terugtrekken was uit den boze en werd gezien als een teken van zwakte, ook al was dit tactisch gezien vaak de beste oplossing. Alle gevangen genomen soldaten werden door Stalin officieel tot verraders bestempeld in een in 1941 uitgevaardigd decreet en later nog eens in 1942 (Bonwetsch 1997: 196-203). De Duitsers konden hier gemakkelijk gebruik van maken en omsingelden hele legers. Pas toen Stalin inzag dat de sfeer van intimidatie en verdenkingen zijn staf lam legde, liet hij

deze meer zijn gang gaan. Vanaf toen keerden de kansen zich in het voordeel van zijn land. Zijn *illiterates* werden verwijderd van belangrijke posities en de militaire gezaghebbers werd het makkelijker gemaakt hun strategie uit te voeren. Zo kon het Rode Leger dan ook vanaf eind 1942 iets meer van haar ware kracht tonen (Von Hagen 1997: 245; Bonwetsch 1997: 205-207).

Tijdens Chruščëvs destalinisatie kwam er voor het eerst openlijk kritiek op Stalins versie van de oorlog. Chruščëv gebruikte de mislukkingen als kern van zijn campagne tegen Stalin. Sommige historici gingen zelfs verder en spraken over het falen van het hele systeem. Dit werd echter niet door iedereen aanvaard. Stalin bleek toch nog over heel wat aanhangers te beschikken, die het historische revisionisme van Chruščëv afwezen (Von Hagen 1997: 239).

De aanval op de ‘glansrijke overwinning’ van het Rode Leger werd door de hooggeplaatste militairen en nationalistisch rechts niet gewaardeerd. In plaats van zich te richten op de catastrofale nederlagen, zoals bijvoorbeeld op de Krim, accentueerden ze liever de overwinningen in Stalingrad en Berlijn. Ze benadrukten bovenal dat de Sovjet-Unie de oorlog op eigen kracht gewonnen had, waarbij de rol van de Geallieerden geringgeschat werd. Zowel militaire inspanningen van de westerse Mogendheden als de *Lend-Lease Act* werden van ondergeschikt belang geacht, zodat de overwinning mythische proporties kon worden aangemeten (Von Hagen 1997: 241-242; Verberne 1985: 71). De Tweede Wereldoorlog werd zo gereduceerd tot de Grote Vaderlandse Oorlog.

Er werd niet alleen met oorlogshandelingen en cijfers gerommeld, ook de diplomatie kreeg een buitengewoon vriendelijk en goedaardig karakter aangemeten. Van sovjetagressie wordt nergens melding gemaakt. Het Molotov-Ribbentroppact uit 1939, dat niet meer was dan een ordinaire verdeling van enkele zwakke (in militaire zin) staten en een niet-aanvalsverdrag tussen nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie, wordt door Telpuchowski, “einer der bedeutendsten sowjetischen Historiker des Zweiten Weltkrieges” (Hillgruber & Jacobsen 1961: v), niet genoemd. De bezettingen die eruit voortvloeien worden getransformeerd tot een eervolle zaak. Oost-Polen werd bijvoorbeeld ‘bevrijd’ om de plaatselijke Oekraïners en Wit-Russen te beschermen tegen de oprukkende nazi’s. Er wordt ook beschreven hoe hartelijk het Rode leger door de bevolking onthaald werd. Later zouden ze de Sovjet-Unie zelf gesmeekt hebben om deel te mogen uitmaken van de unie (Telpuchowski 1961: 15-16). Litouwen, Letland en Estland werden verlost van hun nazisymphatiserende regimes en vroegen vervolgens zelf om aansluiting. Bessarabië, waar veel Oekraïners woonachtig waren, werd in vreedzame overeenstemming met Roemenië overgedragen. Tenslotte Finland, waar het fascistische regime de oorlog zelf uitlokte en Rusland niet meer deed dan zich verdedigen. De Verenigde Staten, Engeland en Frankrijk steunden de Finnen alleen al met 150.000 soldaten. “Auf diese Weise bereiteten die Regierungskreise Englands, Frankreichs und der USA statt des Kampfes gegen die

faschistischen Aggression tatkräftig den “Kreuzzug” gegen die Sowjetunion vor” (Telpuchowski 1961: 16-18).

Een ander voorbeeld is de Italiaans uittrede uit het bondgenootschap met Duitsland na de verloren slag om Stalingrad. Die zou veroorzaakt zijn doordat arbeiders en de Communistische Partij de fascistische heerschappij niet langer tolereerden (Telpuchowski 1961: 294).

Behalve het benadrukken van het glorieuze militaire optreden van de Sovjet-Unie, wordt ook de rol van Duitsland en de Geallieerden verdraaid in een voordeligere versie voor de het regime. Zo bestaat er in het Westen en waarschijnlijk overal in de wereld het beeld van drie blokken. De agressor: nazi-Duitsland en zijn bondgenoten namen het op tegen een alliantie van de Geallieerden en het sovjetblok. Telpuchowski stelt de aanloop naar de oorlog heel anders voor. Niet nazi-Duitsland was de agressor, maar het Westen in het algemeen vormde één macht tegen zijn vaderland. Telpuchowski heeft het onder andere over een Brits bericht aan Hitler uit 1937, waarin Engeland zich kandidaat stelt als lid van asmogendheden, om mee te kunnen doen in de strijd tegen het bolsjewisme (Telpuchowski 1961: 8). Ook het Verdrag van München in 1938 wordt door de Sovjets aangegrepen om de vriendschappelijke verhoudingen tussen de westerse staten te bewijzen. Dat de Sovjet-Unie als enige zijn verplichtingen naar het slachtoffer Tsjecho-Slowakije nakwam, wordt ook door Telpuchowski in de verf gezet (Telpuchowski 1961: 9), al is het zeer de vraag wat de ondernomen acties (het niet erkennen van het Verdrag van München en het aanvullen van legereenheden aan de grens) uithaalden om de Tsjecho-Slowaakse soevereiniteit te redden. Later in zijn betoog is te lezen hoe hij de politiek van de Verenigde Staten, Engeland en Frankrijk samenvat als:

Die Regierungskreise der USA, Englands und Frankreichs schätzen Hitlerdeutschland als eine Kraft ein, die in der Lage sei, die revolutionäre Bewegung in Europa zu ersticken, die Sowjetunion zu schwächen und blutlos zu machen. Gleichzeitig rechneten sie damit, daß ihre Hauptkonkurrenten auf dem Weltmarkte - Deutschland und Japan – in einem Kriege gegen die UdSSR ihre Kräfte erschöpfen würden und sich daraus die Möglichkeit ergeben könne, deren Platz einzunehmen und die eigene beherrschende Stellung in der Welt zu festigen (Telpuchowski 1961: 12).

Dit brengt Telpuchowski wel in een merkwaardige situatie als het gaat om de Britse en Franse oorlogsverklaring aan het adres van Hitler in 1939. De verklaring die hij ervoor geeft, is waarschijnlijk één van de meest dubieuze etappes uit zijn relaas. Ondanks de oorlogsverklaring wilden Frankrijk en Engeland eigenlijk geen oorlog met Duitsland, maar met de Sovjet-Unie. Alle oorlogshandelingen aan het Westfront tussen deze drie waren dan

ook van zeer terughoudend karakter, waarmee hij meteen de *Sitzkrieg*⁹ verklaarde. Ook al kostte het Frankrijk zijn onafhankelijkheid, toch hoopten ze dat Duitsland zijn troepen ieder moment oostwaarts zou verplaatsen om zo samen de Sovjet-Unie aan te kunnen vallen (Telpuchowski 1961: 19-20). Met andere woorden, Frankrijk en Engeland wilden hun troepen sparen voor de veel belangrijkere toekomstige oorlog tegen de aartsvijand: de Sovjet-Unie. Tenslotte verwijt hij de Geallieerden het uitblijven van een tweede front anno 1943. Dit stond de Duitsers toe nog meer troepen van de toch al mager bezette westelijke kustregio naar het oostfront te sturen (Telpuchowski 1961: 293). Toen er dan eenmaal een tweede front geopend was, traden de Anglo-Amerikaanse eenheden dermate zwak op, dat de *Wehrmacht* zich opnieuw in het oosten kon versterken (Telpuchowski 1961: 437).

Wat in deze geschiedschrijving nog opvalt is het nauwelijks vermelden van de raciale uitroeiingspolitiek die aan zoveel Joden, Slaven, communisten, gehandicapten, zigeuners, homoseksuelen en alle andere groepen en etnieën die niet in de nazistaat thuishoorden, het leven kostte. Ook Devlin (1999: 24) vindt het in haar betoog over het antisemitisme in Rusland zeer merkwaardig hoe weinig melding er gemaakt werd van de *Shoah*¹⁰. Laruelle (2008: 299) beweert dat de ideologische fundamenten van het naziregime totaal onbekend waren bij de bevolking. Tussen de eindeloze beschrijvingen van gewonnen veldslagen en bedrieglijke vijanden, was er nog één passage te vinden die iets zei over het nationaal-socialisme:

Das Programm seiner verbrecherischen Handlungen gegenüber der Sowjetunion hat Hitler schon vor dem Kriege festgelegt: “Wir müssen in Rußland alles nehmen, was wir benötigen... Wir müssen eine Technik zur Verminderung der fremdstämmigen Bevölkerung entwickeln. Wer kann mir das Recht bestreiten, Millionen von Menschen niederer Rasse zu vernichten, die sich wie das Ungeziefer vermehren...? Es ist erforderlich, vor allem eine Verminderung der Zahl der slawischen Bevölkerung zu erreichen. Die Herrschicht muß die Sklavenmasse unterjochen” (Telpuchowski 1961: 39).

Ook hier is er geen ruimte ingelast voor het antisemitisme en het lot van al die andere minderheden, dat voor het Westen toch een zeer nadrukkelijke stempel op de oorlog heeft gezet. Zou er in het Westen ooit een boek zijn geschreven over de Tweede Wereldoorlog die de ‘Joodse problematiek’ compleet buiten beschouwing laat?

⁹ Sitzkrieg is een fase in de Tweede Wereldoorlog die na de Duitse invasie van Polen inging.

¹⁰ Shoah is de ‘correcte naam’ van wat bekend staat als Holocaust. Holocaust betekent letterlijk brandoffer en het gebruik van die term wordt niet door iedereen gewaardeerd.

4.2 De sovjetvisie

De geschiedkundigen hadden onder het sovjetregime weinig bewegingsvrijheid. De vorming van de geschiedenis moest rijmen met de stalinistische of leninistisch-marxistische doctrine, wat de historici soms voor een onmogelijke opdracht hielden. Ze stonden geïsoleerd van de internationale gemeenschap en beheersten vaak geen vreemde talen. Er waren maar weinig werken uit het buitenland in het Russisch vertaald (Von Hagen 1997: 287-288).

Jager (1985: 20) is ervan overtuigd dat de Sovjet-Unie de Tweede Wereldoorlog vaak aanwendde om de bevolking angst in te boezemen. Op die manier kon ze de bevolking klaarstomen voor een eventuele nieuwe oorlog tegen het Westen. Sowieso heeft het land een sterke neiging om in een vijand te geloven. Van Bercken gaat verder en noemt het bestaan van vijandbeelden een absolute voorwaarde voor het voortbestaan van het sovjetsysteem. Dat komt omdat er in het land maar één ‘denken’ wordt getolereerd.

Als ideologische monocultuur voelt het zich bedreigd door het niet-communistisch denken van het Westen, een bedreiging die ook ervaren wordt als er geen militaire dreiging van het Westen uitgaat. [...] Hoe minder de militaire spanning, des te intensiever moet de ideologische strijd opgevoerd worden, omdat bij internationale ontspanning het gevaar van ideologische ‘besmetting’ toeneemt (Van Bercken 1985: 48).

Dus de geschiedenis hoefde niet alleen een positief beeld van de Sovjet-Unie neer te zetten, noch enkel aan de doctrine te beantwoorden, maar moest bovenal de ideologische strijd aanwakkeren. De strijd werd niet met het Westen gevoerd, maar met haar eigen bevolking. Dit geeft een goede verklaring voor de afwijkingen in de sovjetgeschiedschrijving ten opzichte van de westerse. Het doel was immers niet om de werkelijkheid te achterhalen, noch om een beeld te scheppen dat positief was voor de Sovjet-Unie, maar simpelweg om de bevolking op scherp te zetten, zodat de ideologie van de staat onbedreigd haar monopolie kon behouden.

Hoe het ook zij, de geschiedenisopvattingen van een gemiddeld Sovjetburger waren zeer verschillend van die van andere burgers. De staat had nagelaten om haar onderdanen iets van de wereldgeschiedenis bij te brengen. Die was namelijk volledig opgeofferd aan de sovjetpropaganda.

De rol die de Geallieerden in de oorlog speelde, verdiende duidelijk meer aandacht. De dreiging die van de nazi's uitging werd ook onderbouwd met de onaangekondigde invasie van 1941 en de alles verwoestende oorlog die daarop volgde. Het hoefde niet veel extra uitleg om die dreiging ook op de bevolking over te brengen. Wat de Geallieerden betrof, moest toch het één en ander gedaan worden, om de bevolking duidelijk te maken

dat ze van de Geallieerden precies datzelfde te duchten hadden, als wat ze al van nazi-Duitsland hadden ondergaan. De Koude Oorlog was namelijk al een feit en het vijandbeeld van de NAVO-staten moest de gemanipuleerde erfenis van de Geallieerden overnemen.

4.3 De geschiedenis na de val van de Sovjet-Unie

Nog in 1988 werd door Gorbačëv beslist dat het onderwijs in geschiedenis voorlopig werd opgeschort. Er moesten namelijk nieuwe boeken komen. Een goede stap in de richting van een meer objectieve geschiedenis, maar de nieuwe boeken voldeden evenmin aan de eisen van objectiviteit. Een deel van de boeken omschreef de sovjetgeschiedenis als een complete ramp, terwijl het andere deel gebruikt werd voor communistische doeleinden (Benn 2008: 366). Laruelle (2008: 291) benadrukt dat in diezelfde periode een enorme stroom aan geschiedenisboeken, geschreven door nationalistische amateurs in plaats van gekwalificeerde geschiedkundigen, de markt overspoelde. Tarasov klaagt over de Asmolov-Tichonov hervormingen die het hele onderwijssysteem lam gelegd hadden, terwijl de liberale massamedia zich schuldig maakten aan de “Rehabilitierung des Faschismus” (Tarasov 2003: 95). Dat laatste verdient nadere uitleg. Tarasov redeneert dat in het begin van de jaren '90 er door de liberalen en de ultra-conservatieven een verbond werd gesloten tegen de communisten. Vanaf dat moment ziet hij een aantal opvallende berichten in liberale media verschijnen, waarin voormalige tegenstanders van de Sovjet-Unie plots als helden worden geëerd. *Čěrnaja Sotnja*-ideoloog Michail Menšikov, die door de Bolsjewieken ter dood veroordeeld werd, kreeg ineens het martelaarschap in de schoot geworpen. Dat de man racist en antisemiet was, deed de liberalen niet anders besluiten (Tarasov 2003: 96).

Het bleef niet bij dat ene geval, zelfs Hitler werd in de media nu als slachtoffer van Stalins agressie beschouwd.

Im Ergebnis dieser anti-kommunistischen Propaganda ist bei russischen Schülern die Meinung verbreitet, daß alle Gegner von Stalin und den Kommunisten recht hatten.; dazu gehören auch Hitler und die Faschisten (Tarasov 2003: 96).

Tenslotte is er een wijd aanbod van nazistische en fascistische literatuur in de huidige boekenwinkels (Tarasov 2003: 96).

In 2007 gaf Putin zijn goedkeuring voor een geschiedenisboek, waarin de Rus nu voor de eerste keer via zijn staat een weinig gekleurd beeld kon krijgen over zaken als bijvoorbeeld de Praagse Lente. “The author does, however, say that Soviet leadership suffered ‘a moral and political defeat’ through its 1968 invasion of Czechoslovakia” (Benn 2008: 367). De val van de Sovjet-Unie werd verklaard in termen als nationaliteitsprobleem, economie en de relatie tussen intelligentsia en staat. Volgens Benn komt dat overeen met de westerse visie. Over de omschrijving van de relatie met de

Verenigde Staten is hij echter minder lovend. Rusland stapte volgens het boek zelf uit de Koude Oorlog. Het waren niet de Verenigde Staten die het initiatief tot vrede namen en verder: “Russia had ended the Cold War and thus saved the US vast sums of money, but got nothing in return. The US offered nothing in similar to the Marshall Plan [...]” (Benn 2008: 370). Stalin werd als een contradictorisch persoon voorgesteld, met zowel goede als slechte kanten, waarbij gewezen werd op het gevaar van absolute macht en de huidige toestand was niet zoals in de westerse visie, een periode van transitie tussen twee politieke en economische systemen, maar een fase van zwakheid, opgelopen in een gefaalde poging tot modernisering. Daaraan voegde de auteur nog toe dat de buitenwereld daar gretig gebruik van gemaakt had (Benn 2008: 367, 370).

Niet iedereen heeft hetzelfde beeld over hoe geschiedenis vandaag in Rusland aan de man wordt gebracht. Zeker is wel, dat de staat niet langer een belangrijke rol speelt in het bijbrengen van de geschiedenis. Er circuleren tegenwoordig allerlei werken die allen door verschillende belangengroepen geschreven en gepubliceerd worden. Geheel in sovjetstijl moet de objectiviteit wijken voor de ideologie en moet de hedendaagse Rus het nog altijd zonder objectieve geschiedenis stellen.

Besluit

Er zijn aantal punten aangehaald die de tegenstrijdigheid tussen Russisch nationalisme en nationaalsocialisme gedeeltelijk oplossen. Het eerste punt komt van het partijprogramma van de PS, waarin duidelijk wordt gemaakt dat het nationaalsocialisme ook los gezien kan worden van haar historische context. Er is in Rusland nog geen partij geweest die de strijd tussen rassen niet benoemde in termen van Ariërs en Joden. Dat de Slaven als minderwaardig volk beschouwt werden, is voor de PS slechts een historisch gegeven. Dit ligt niet vast in de ideologie. Volgens mijn definitie van nationaalsocialisme heeft de PS gelijk. Het nationaalsocialisme als ideologie heeft geen interne tegenstrijdigheden met het Russisch nationalisme. Het is de historische context die ervoor zorgt dat de schijn ontstaat dat de twee contradictorisch aan elkaar zijn. Of de PS ook echt afstand neemt van alle historisch elementen van het nationaalsocialisme is nog maar de vraag.

Het tweede punt is de gebrekkige informatie die het sovjetregime en de latere regeringen verstrekten over de Tweede Wereldoorlog. De kans dat een Rus een 'correct' of 'acceptabel' beeld heeft van de geschiedenis van het vaderland en zijn (voormalige) vijanden is niet zeer groot. Geschiedenis werd en wordt volledig opgeofferd aan propagandistische doeleinden.

Ik heb echter ook nog punten behandeld, die de aantrekkingskracht tot het nazisme verklaren. Ten eerste het minderwaardigheidscomplex ten opzichte van het Westen. Zoals aangetoond, biedt het nationaalsocialisme een 'goede', zij het radicale oplossing. Het nationaalsocialisme biedt namelijk geen oppositie tegen het Westen. Het opteert juist voor inclusie.

Om dit te kunnen steunen is er een andere vijand nodig en die werd gevonden in het Jodendom. Antisemitisme kent een wijde verspreiding in Rusland ook buiten het nazikamp. De antisemitsich politiek die de nazi's voerden, heeft duidelijk het nazisme aan het antisemitisme verbonden, ondanks dat dit geen vereiste is voor de nationaalsocialistische ideologie. Die associatie met antisemitisme heeft een bevordelijke invloed op de nationalistische Rus, die toch al een grote aanleg voor antisemitisme blijkt te hebben.

Een andere positieve associatie met het nationaalsocialisme wordt gecreëerd door het neopaganisme. De vermeende Arische afstamming en het verheerlijken van de prechristelijke geschiedenis zijn in beide stromingen vertegenwoordigd.

Het laatste punt houdt verband met de verheerlijking van geweld en de hopeloze jeugd. Ik heb uitgelegd hoe de jeugd er tegenwoordig aan toe is. Zij heeft behoefte aan een structuur en een doel. Het nationaalsocialisme is een ideale opvangplaats voor diegenen die dit niet terugvinden in de maatschappij. De rol die het nationaalsocialisme voor hen in petto heeft is een glorieuze, maar ook geweldadige. Dit laatste vormt voor de Russische

jeugd geen groot opstakel. Ze is immers al veel met geweld in aanraking gekomen.

Bibliografie

Allensworth, Wayne

1998 *The Russian Question: Nationalism, Modernization, and Post-Communist Russia*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Bartov, Omer

1997 From Blitzkrieg to total war: controversial links between image and reality. In: Kershaw, Ian & Moshe Lewin, *Stalinism and Nazism. Dictatorship in comparison.*: 158-184. Cambridge: Cambridge University Press.

Benn, David

2008 The teaching of history in Putin's Russia. *International Affairs*. 84/2: 365-370.

Billington, James

2005 *Russia in Search of Itself*. Washington: Woodrow Wilson Center Press.

Bonwetsch, Bernd

1997 Stalin, the Red Army, and the 'Great Patriotic War'. In: Kershaw, Ian & Moshe Lewin, *Stalinism and Nazism. Dictatorship in comparison.*: 185-207. Cambridge: Cambridge University Press.

Cygankov, Andrej

2008 Self and other in international relations. Theory: learning from Russian civilizational debates. *International studies review*. 10: 762-775. Online. Internet. Geraadpleegd op 22.06.2009. Beschikbaar via http://groups.yahoo.com/group/russian_nationalism/files/

Děmuškin, Dmitrij

2004 Russkij nationalizm. *Website van SS*. Online. Internet. Geraadpleegd op 01.08.2009. Beschikbaar via <http://www.demushkin.com/page3.php>

Detrez, Raymond & Jan Blommaert

1994 *Nationalisme*. Berchem: Uitgeverij EPO.

Devlin, Judith

1999 *Slavophiles and commissars. Enemies of democracy in modern Russia*. London: MacMillan Press Ltd.

Geary, Dick

1993 *Hitler and Nazism*. London: Routledge.

Gellner, Ernest

2006 [1983] *Nations and nationalism*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Harding, Luke

2009 Putin's worst nightmare. *Guardian.co.uk*. Online Internet Geraadpleegd op 29.07.2009. Beschikbaar via <http://www.guardian.co.uk/world/2009/feb/08/russia-race>

Hayes, Nicholas

1980 Kazem Bek and the Young Russians' Revolution. *Slavic Review*. 39/2: 255-268. Online. Internet. Geraadpleegd op 10.06.2009. Beschikbaar via http://groups.yahoo.com/group/russian_nationalism/files/

Hillgruber, Andreas & Hans-Adolf Jacobsen

1961 Die sowjetische Geschichte des Großen Vaterländischen Krieges 1941-1945. Frankfurt am Main: Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen.

Jager, Janine

1985 Wapengeweld en sovjetrepubliek – reacties op buitenlandse interventies. In: Löwenhardt, John, *De Russen en oorlog.*: 16-43. Utrecht: Het Spectrum B.V.

Joo, Hyung-min

2008 The Soviet origin of Russian chauvinism: Voices from below. *Communist and Post-Communist Studies*. 41/2: 217-242. Online. Internet. Geraadpleegd op 22.06.2009. Beschikbaar via http://groups.yahoo.com/group/russian_nationalism/files/

Laqueur, Walter

1993 *Black hundred: the rise of the extreme right in Russia*. New York: Harper Collins.

Laruelle, Marlène

2008 Alternative identity, alternative religion? Neo-paganism and Aryan myth in contemporary Russia. *Nations and nationalism*. 14/2: 283-301. Online. Internet. Geraadpleegd op 22.06.2009. Beschikbaar via http://groups.yahoo.com/group/russian_nationalism/files/

Lichačëv, Vjačeslav

2002 Nationalist Radicals in Contemporary Russia: Ideology, Activities, and Relationship to the Authorities. *Moskovskaja Chel'sinskaja Gruppya*. Online. Internet. Geraadpleegd op 09.05.2009. Beschikbaar via <http://www.mhg.ru/english/1FF906E>.

2006 *Political anti-semitism in post-Soviet Russia. Actors and ideas in 1991-2003*. Stuttgart: Ibidem-Verlag.

Minerbi, Alessandra

2006 *De geschiedenis van het nazisme*. Oosterhout: Uitgeverij Deltas.

Partija Svobody

2009 Partija – Programma partii. *Website van Partija Svobody*. Online. Internet. Geraadpleegd op 01.08.2009. Beschikbaar via <http://www.ostfront.irk.ru/main.htm>

Rabow-Edling, Susanna

2005 The role of “Europe” in Russian Nationalism: Reinterpreting the relationship between Russia and the West in Slavophile Thought. In McCaffray Susan & Michael Melancon, *Russia in the European Context 1789-1914*. New York: Palgrave McMillan.

Russkoe Dejstvie

2009 Naš lider. *Website van Russkoe Dejstvie*. Online Internet. Geraadpleegd op 16.06.2009. Beschikbaar via <http://nationalism.org/rusaction/lider.htm>

Schneider, Eberhard

1995 Rechtsextremismus in Rußland. *Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und international Studien*. 53: 1-27. Köln: Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und international Studien.

Shenfield, Stephen

2001 *Russian fascism: traditions, tendencies, movements*. Armonk: Sharpe

Smelik, Klaas

2004 *Herleefde tijd. Een Joodse geschiedenis*. Leuven: Uitgeverij Acco.

Šnirelman, Viktor

1998 Russian Neo-pagan myths and antisemitism. *Analysis of current trends in anti-Semitism* 13. Jerusalem: SICSA, Hebrew University of Jerusalem. Online. Internet. Geraadpleegd op 20.06.2009. Beschikbaar via <http://sicsa.huji.ac.il/13shnir.html>

2007 *Čistitel'sčiki moskovskich ulic: skinchedy, SMI i obščestvennoe mnenie*. Moskva: Academia.

Tarasov, Aleksandr

2003 Die Skinhead-Bewegung in Rußland. Hintergründe ihres Aufschwungs. *Berliner Debatte Initial*. 14/3: 93-100. Online. Internet. Geraadpleegd op 25.06.2009. Beschikbaar via http://groups.yahoo.com/group/russian_nationalism/files/

Telpuchowski, Boris

1961 Die sowjetische Geschichte des Großen Vaterländischen Krieges 1941-1945. In: Hillgruber, Andreas & Hans-Adolf Jacobsen, *Die sowjetische Geschichte des Großen Vaterländischen Krieges*.: 1-576. Frankfurt am Main: Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen.

Van Bercken, Wil

1985 Oorlog van de geest en de geest van oorlog – ideologische strijd en vijandbeeld. In: Löwenhardt, John, *De Russen en oorlog*.: 44-61. Utrecht: Het Spectrum B.V.

Verberne, Otto

1985 Geschiedschrijvers op het oorlogspad – de oorlog in de sovjetgeschiedschrijving. In: Löwenhardt, John, *De Russen en oorlog*.: 62-80. Utrecht: Het Spectrum B.V.

- Verchovskij, Aleksandr
2000 Ultra-nationalists in Russia at the onset of Putin's rule. *Nationalities papers* 28/4: 707-722. New York: Routledge
- Verchovskij, Aleksandr & Galina Koževnikova (eds)
2009 *Radikal'nyj russkij nacionalizm: struktury, idei, lica*. Moskva: ROO centr «Sova»
- Volkogonov, Dmitri
1994 *Lenin: Life and Legacy*. London: HarperCollinsPublishers.
- Von Hagen, Mark
1997 From 'Great Fatherland War' to the Second World War: new perspectives and future prospects. In: Kershaw, Ian & Moshe Lewin, *Stalinism and Nazism. Dictatorship in comparison.*: 237-250. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weiler, Jonathan
2004 *Human Rights in Russia: A Darker Side of Reform*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, Inc.
- Wippermann, Wolfgang
1998 [1997] Ideologie. In: Benz, Wolfgang; Graml, Hermann & Hermann Weiß, *Enzyklopädie des Nationalsozialismus*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.